

487,507

Just
0.6449
39752 1

MAGYAR–AMERIKAI TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK

A COLUMBUS ELŐTTI IDŐKTŐL
AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ
BEFEJEZÉSÉIG

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

PIVÁNY JENŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÜLSŐ TAGJA.

MTAK

KIADJA A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, VIII. KERÜLET, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM. GÓLYAVÁR.

1926.

437507

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növekedéskönyvtár
1927. 104. II.

II. A gyarmatkor.

Anglia amerikai gyarmatosítási törekvéseit Gilbert Humphrey lovag és Raleigh Walter lovag kezdte meg, akik *egy* anyának lévén gyermekei, féltestvérek voltak. Gilbert 1578-ban kapott Erzsébet királynőtől szabadalmat Amerikában oly területek felfedezésére és elfoglalására, amelyeken keresztény fejedelmek vagy alattvalóik még nem telepedtek meg. De míg ő az északi részekre fordította figyelmét és merész vállalkozását életével fizette meg, addig szerencsésebb öccse, 1584-ben megújítottván elhalt bátyja szabadalmát, kedvezőbb éghajlat alatt igyekezett hazájának gyarmatokat szerezni, ahol le is rakta a szűz királynőről elnevezett Virginia gyarmat alapjait. Mind a két gyarmatosítási kísérletnek vannak magyar vonatkozásai.

Gilbert Humphrey még 1581-ben útrakelt, de nemsokára kénytelen volt eredménytelenül Angliába visszatérni. Tervét azonban nem adta fel, hanem 1583-ban időközben megvagyonosodott öccse költségén újabb és kellően felszerelt expediciót vezetett Newfoundlandba. Anglia ezen első nagyobb amerikai gyarmatosítási kísérletében előkelő szerep volt szánva egy magyarnak, amely azonban a sors kegyetlen szeszélye folytán tragikus véget ért.

Mint századának több humanistája, ő is meggörögösítette a nevét, s mi csak mint *Stephanus Parmenius Budaeus*-t, vagyis Budai Parmenius Istvánt, ismerjük. Parmenius a XVI-ik század közepén született Budán, török környezetben, de keresztény szülőktől. Protestáns volt, s otthon kezdett tanulmányait három évi külföldi utazás által tökéletesbítette, mielőtt Angliába ért. Londonban és Oxfordban tudománya és tehetsége sok barátot szerzett a fiatal magyar humanistának az irodalmi emberek körében. Ezek egyike, a híres Hakluyt Richard, bemutatta őt Humphrey lovagnak, aki annyira megkedvelte, hogy második útjára magával vitte Parmeniust,

mint a vállalkozás historikusát, hogy ékes latin nyelven örökítse meg az utazás és gyarmatalapítás eseményeit.

A négy hajóból álló expedíció 1583 június 11-én indult el és augusztus 3-án ért Newfoundlandba, amelyet Gilbert két nap mulva királynője nevében ünnepélyesen birtokba is vett. Parmenius St. John's Portból augusztus 6-án latin tudósítást küldött Hakluytnak, amely első és egyúttal utolsó tudósítása volt. Nagyon csalódott várakozásaiban, mert a sziget hideg és kopár volt, s bennszülöttek sehol sem voltak láthatók. Megemlíti azt is, hogy számos medvét látott, de szőrük fehér volt, s nem voltak olyan nagyok, mint a mieink. Úgy látszik — jegyzi meg Kropf Lajos —, hogy ő volt az első magyar, aki jegesmedvét látott.

Humphrey lovag csak rövid ideig maradt az „újonnan talált földön“; egy hajóját hátrahagyva, már augusztus 20-án indult vissza St. Johnsból. Parmenius a *Delight* nevű vezérhajón volt, míg patrónusa ez alkalommal a *Squirrel* nevű fregattára szállt. A harmadik hajó, a *Golden Hind*, kapitánya Haie Ede volt, akinek jelentéséből ismerjük az utazás gyászos történetét. Augusztus 29-én óriási szélvész tört ki, amelyben a *Delight* Cape Sable közelében, Nova Scotia déli sarkánál, zátonyra került és elsüllyedt, csaknem száz ember — köztük a mi Parmeniusunk is — a hullámokban lelvén halálát. A másik két hajó folytatta útját, de szeptember 9-én az Azórok mellett a *Squirrel* is elsüllyedt, magával ragadva a szerencsétlen Humphrey lovagot.

Haie kapitány Parmenius haláláról ezt írja:

„Súlyos és gyászos eset vala nagy fáradsággal, munkával és gondnal felszerelt és megrakott vezérhajónknak egy csapásra való elvesztése. De ennél nagyobb vala embereink elveszte, akik közül csaknem száz lélek pusztula el. Akik között a vízbe fúla egy nagy tudós is, egy magyar, aki Buda városában születvén, Budainak nevezteték. Ő kegyességből és jó tettek iránt való hajlandóságból vőn részt a vállalkozásban, szándékában lévén, hogy latin nyelven megörökítse az ezen fölfedezésben arra érdemes eselekedeteket és dolgokat, nemzetünk dicsőségére, amelynek díszére vala ezen szónok és ritka tehetségű költő ékes stílusa.“

Szegény Parmenius István megérdemli, hogy kegyelettel emlékezzünk meg róla, mert azon úttörők közé tartozott, akik

nem nyereségvágytól, hanem nemes becsvágytól sarkalva életüket áldozták fel azért, hogy egy új világrész tárassék fel az emberiségnek.¹

Raleigh Walter virginiai telepítési kísérletei sem jártak gyors sikerrel, úgyhogy az első állandó angol telepet Virginiában csak 1607-ben alapították meg. Ennek egyik vezéremberével, bár nem volt magyar, kénytelen vagyok most egy kissé foglalkozni, minthogy ő magyar nemesnek hirdette magát, illetőleg azt állította, hogy Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől címer-adományra volt. E címert utódai Angliában ma is használják. Smith János kapitány, Virginia elnöke és Új-Anglia tengernagyja — ez a híres, vagy hírhedt ember neve és címe — egyike azon alakoknak, amelyek fölött az amerikai és angol történetírók sok heves vitát folytattak, de értékelésében máig sem tudtak megegyezni. Vannak, akik ügyes, elszánt szélhámosnak tartják; mások rája esküsznek, s a nemesség, vitézség és jellemzilárdság mintaképe gyanánt állítják elének. Ez utóbbiak, ha jobban ismernék a magyar történelmet, diplomatikát és sphragistikát, hamar meggyőződhetnének róla, hogy az érdemes kapitány magyar armálisa

¹ Parmeniusra az eredeti forrás *Hakluyt Richard* nagy műve: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques & Discoveries of the English Nation*. Az 1904-i glasgowi kiadásban a Parmeniusra vonatkozó részek a következő helyeken találhatók:

VII, 23—33. „A learned and stately Poeme written in Latine Hexameters by Stephanus Parmenius Budaeus, concerning the voyage of sir Humfrey Gilbert to Newfound-land, for the planting of an English colonie there, containing also a briefe remembrance of certaine of our principal English captaines by sea.“

VIII, 65. „The maner how the sayd Admiral was lost.“

VIII, 78—84. „A letter of the learned Hungarian Stephanus Parmenius Budaeus to master Richard Hakluyt the collectour of these voyages.“

A Collections of the Massachusetts Historical Society IX. kötetében, pp. 49—75, Boston, 1804, *Memoir of Parmenius* címen életrajz és méltatás jelent meg róla *A. H.* aláírással (Winsor szerint) Rev. Abiel Holmes, D. D., tollából. — Bancroft és Winsor is említi Parmeniust. — Magyarul *Kropf Lajos* írt róla a *Századokba*, 1889, XXIII. kötet, 150—154. Ő megemlíti id. Conlegner Károly azon nézetét, hogy a név a görög *parme* szóra vezethető vissza, amely kis pajzsot jelent. *Pajzs* és *Pajzsos* családok ma is léteznek Magyarországon. — Wood *Fasti Oxonienses*-ben Parmenius neve nem fordul elő.

nevetséges hamisítás, magyarországi és erdélyi kalandjai pedig a történelmi tényekkel meg nem férő mesék.

Smith kapitány több önéletrajzszerű könyvet írt, amelyek sokféle kiadásban és kommentárral jelentek meg.¹ Első könyvében Magyarországon, Erdélyben, Oláh- és Tatárországban tett utazásait írja le, s bár keresett szerénységgel ír magáról, egymásután követi el a hihetetlenül hihetlenebb hőstetteket. Dátumot óvatosságból sohasem ad, de minthogy oly eseményekre is hivatkozik, amelyek tényleg megtörténtek, azt kell következtetnünk, hogy 1600 és 1602 között járt Magyarországon és Erdélyben, ha ugyan tényleg ott járt. Az adománylevél szerint *Henricus Volda, Comes de Meldri, Salmariæ et Peldoiæ* ezredes alatt szolgált, akit Smith *Earl of Meldritch*nek nevez. Ilyen nevű egyén és ilyen címek azonban a magyar történelemben ismeretlenek. Több véres csata után, amelyeket a keresztény sereg Smith egy találmányának felhasználásával nyer meg, eljutnak Erdélybe és ott megostromolják „Regall városát“ (*the Town of Regall*). Így fordítja le angolra Smith kapitány az adománylevélben előforduló *Urbs Regalis* kifejezést, amely alatt egyes Smith-párti írók Gyulafehérvárt sejteneek. Itt történik meg azután, hogy a várban lévő törökök kötekedésből párviadalra hívják ki a magyarokat. A sors háromszor egymásután Smith kapitányra esik, s ő egymásután öl meg három török vitézt, akiknek neve szerinte *Turbasha, Grualgo* és *Bonny Mulgro volt*. Amint Báthory Zsigmond ezt meghallja, megadja neki az engedélyt, hogy címerébe három török fejet vegyen fel, de erről az okiratot csak 1603 végén, amikor Smith visszakерült tatár fogságából, állítja ki.

Magyar részről Kropf Lajos, Akadémiánknak Londonban lakó külső tagja, foglalkozott Smith kapitány történetével, még pedig minden részletre kiterjedő alaposággal. Angol nyelvű cikksorozata e tárgyról a londoni *Notes and Queries*-ben jelent meg (1870, Vol. IX, 7th Series, pp. 1, 41, 102, 161, 223 és 281). Kár, hogy a Seecombe-féle bibliográfia csak 1871-ig terjed, s így tagtársunk cikke hiányzik belőle.

¹ A legújabb Edinburghban 1910-ben jelent meg Grant János kiadásában 2 kötetben, Arber Ede jegyzeteivel, Bradley A. bevezetésével és Seecombe Tamás bibliográfiájával.

Pedig az ő adatai és érvei véglegesek és megcáfollhatatlanok.¹

Ezeket még azzal egészítem ki (Kropf egy hozzám intézett levele alapján), hogy az a *Guilielmus Segar, Garterus*, aki a Smith kapitány által 1625-ben neki bemutatott hamis oklevelet a londoni *College of Arms* registerébe bevezette, I. Jakab idejében börtönbe került *for granting the royal arms of Aragon with a canton of Brabant* Brandon György hóhérnak. Később szabadlábba helyezték, mert kisült, hogy félrevezették. Utalok még arra is, hogy a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által használt cím nem egyezik meg a Smith-féle armálisban előforduló címmel.²

Ismeretes, hogy Penn Vilmos, az angol *Barátok Társaságának* vagy *quakereknek* egyik vezére, Amerikában „szent kísérletként” gyarmatot alapított, amelyet róla Pennsylvániának neveztek el. Penn összeköttetésben állott a quakerekkel rokon felfogású német pietistákkal és mennonitákkal és menedékhelyet ajánlott fel nekik az új tartományban. Pastorius Dániel Ferenc 1683-ban néhány német családdal ki is költözött és Philadelphia közelében telepedett le, telepének a Germanopolis vagy Germantown nevet adva. Pastorius, akire az amerikai németek igen büszkék, több levelet és tudósítást írt haza atyjának és másoknak, amelyek Frankfurtban 1700-ban könyvalakban is megjelentek.³ Pastorius atyja Windsheimben polgármester volt, ő maga pedig a windsheimi gymnasiumba járt volt iskolába, ahol tanára a gymnasium rektora, Schumberg Tóbiás volt, akivel Amerikából is levelezett.

¹ Magyarul, kissé rövidebben, Kropf a *Turulba* írt róla, 1888. VI. kötet, I. füzet.

² Lásd *Lukinich Imre* cikkét: *Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez*. Századok, 1913 február és március.

³ *Umständige Geographische Beschreibung Der zu Allerletzt erfundenen Provinz Pennsylvaniae In den End-Grantzten Americae In der West-Welt gelegen, durch Franciscum Danielem Pastorium, J. V. Lic. und Friedens-Richtern daselbsten. Worbey angehenckt sind einige notable Begebenheiten und Bericht-Schreiben an dessen Herrn Vattern Melchiorern Adamum Pastorium, und andere gute Freunde.* — Frankfurt und Leipzig. Zu finden bey Andreas Otto. 1700. 140 pp.

Angol fordítása: *Narratives of Early Pennsylvania, West New Jersey and Delaware, 1630—1747*. Edited by Albert Cook Myers. New York, 1912. 8°, XIV + 476 pp. A minket érdeklő részek a 422., 427. és 432. oldalon találhatók.

Ez a Schumberg magyar ember volt,¹ s mellette Windsheimben tutorként működött egy másik magyar, Sárosy Nándor Izsák, aki Pastorius szerint 1695 elején Germantownba érkezett. Úgy látszik nem tudott megbarátkozni a kezdetleges viszonyokkal és nem akart prédikátori állást vállalni megállapított ellenszolgáltatás nélkül, amiről Pastorius 1697 május 13-án írt levelében panaszos hangon emlékszik meg, hozzátéve, hogy Sárosy Marylandba ment azzal a szándékkal, hogy onnan Európába vitorlázzék. További sorsa ismeretlen.

Egy másik pietista, Kelp János,² erdélyi szász, aki Altdorfban 1697-ben magisteri címet nyert, egy főkép németekből álló csoportot vezetett át Penn Vilmos tartományába 1694-ben. Philadelphia közelében a Wissahickon partján telepedett le, remete módjára contemplatív életet élt, s ott is halt meg 1708-ban. Róla írta Whittier, a quaker költő, e sorokat:

*Painful Kelpius from his hermit den
By Wissahickon, maddest of good men. . .*

A Jézus Társaságabeli missionáriusok között, akik nagy munkát fejtettek ki az indiánusok megtérítése körül, több magyar is volt, működésük azonban többnyire nem a mai Egyesült Államok területére esett, s így ez értekezés keretén kívül áll. Ide tartozik azonban két magyar jezsuita, akik közül az egyik a mai New Mexicóban, a másik Californiában dolgozott az indiánusok között mint hittérítő. Báró Rátkai János 1664-ben lépett be a jezsuita-rendbe és 1680-ban került ki New Mexicóba, ahol az indiánusok 1684-ben megölték. Kongsag vagy Kongschak Nándor pedig, aki 1719 körül Budán tanár volt, néhány évvel később ment Amerikába, s ott a californiai Szent Ignác-missió főnöke, később az összes missiók visitátora lett. Mint úttörő és felfedező több utazást tett az akkor még nagyrészt lakatlan és ismeretlen Californiában és 1746-ban megrajzolta California térképét. Ott is halt meg 1759-ben.³

¹ Schumberg életrajza megtalálható Szinnyei József *Magyar Írók Élete és Munkái* című munkájában.

² *Rottermund: Gelehrten-Lexikon*, III. 194—195.

³ *Joseph Stöcklein: Die Neue Welt*. Augsburg und Graetz 1728. Szinnyei id. munkája. Kongsag utazásairól részletesen ír Juan Bautista Alvarado *Historia de California* című 5 kötetes művében, New York, 1876. H. H. Bancroft is említi, *History of California*, New York, 1882. I., 363—364.

A Rákóczi-féle függetlenségi harcot követő emigráció tagjai közül úgy látszik egy sem ment az új világba, utóbb azonban a Rákóczinéval Franciaországba emigrált Polereczky András két fia mégis Amerikába került, amiről az amerikai forradalomról szóló részben lesz szó. Maga a száműzött Rákóczi fejedelem anyagilag erősen érdekelve volt a *Compagnie d'Occident*ban, amelyet Jean Law of Lauriston 1718-ban alapított Canada és a Mississipp-i völgyének gyarmatosítása és kizsákmányolása végett. Ez a vállalat néhány év múlva botrányos körülmények között megbukott, s vele odaveszett Rákóczi ingó vagyonának nagyobb része.¹

Lengyelfalvi báró Orbán Ferenc 1767-ben érkezett Philadelphiába, s ott Sutton lovag leányát, Ágnes Victoriát, vette nőül, akitől Tamás nevű fia született.² Egyéb adatokat róluk nem találtam.

¹ Márki Sándor: *Amerika s a magyarság*. Földrajzi Közlemények, 1893 március, II. füzet, 60.

² Göndör Zoltán úr. New York, közlése.

III. Az amerikai forradalom.

Bár a közlekedés és hírszolgálat a XVIII-ik század második felében még kezdetleges és lassú volt, Anglia amerikai gyarmatainak függetlenségi harca mégis nagy érdeklődést keltett Európában. Ez az érdeklődés nemcsak Anglia ellenségei és hatalmi vetélytársai körében mutatkozott, akiknek érdekében állt Anglia gyöngülése, hanem minden országban azok körében, akik hittek azokban az általános emberi jogokban, amelyeket az amerikai függetlenségi nyilatkozat hirdetett a világnak. Magyarország ugyan akkor kissé el volt zárva a nyugati eszméáramlatoktól, de mégsem annyira, hogy a túlsó világrészben lejátszódó események nagy fontosságát sokan fel ne ismerték volna.

Érdekesen világítja ezt meg az a levél, amelyet Zinner Károly János intézett a hazája érdekében Párizsban munkálkodó Franklin Benjaminhez Budáról 1778 október 26-án, még pedig nem — amint az ember egy XVIII-ik századbeli magyar tanárról feltenné — deákul, hanem hibátlan, sőt választékos angol nyelven.¹ Zinner, aki utóbb Kassán is volt tanár, a „budai császári és királyi akadémia prefectusá“-nak nevezi magát, amely intézet alatt valószínűleg a budai egyetem értendő, és felvilágosítást kér Franklintól egyes amerikai tábornokokról és államférfiakról, hogy latinul írandó könyvében helyes adatokat használhasson fel. Levelében azt mondja, hogy Franklinre és új köztársaságuk többi vezérére úgy tekint mint angyalokra, akiket az ég küldött az emberiség vezetésére és megvigasztalására. Zinner latin könyvének megjelenéséről nincs tudomásom, ellenben németül még 1782-ben adott ki Augsburgban egy könyvet *Merkwürdige Briefe und*

¹ *Jared Sparks: The Works of Benjamin Franklin* - New York, 1882. VIII. kötet, 303.

Schriften der berühmtesten Generale in Amerika címen 352 oldalnyi terjedelemben.¹

Az amerikai kontinentális kongresszus három megbízottat küldött Franciaországba, akiknek feladata volt egyrészt barátságos hangulat teremtése az amerikai gyarmatok iránt, másrészt a francia király segítségének megszerzése. Ezek a megbízottak Deanes Silas, Lee Arthur és Franklin Benjamin voltak, akiknek tényleg sikerült is Franciaországgal szövetségi szerződést kötniök. Persze Franklin volt koránál, tekintélyénél és bölcsességénél fogva a vezető egyéniség, de nemcsak őt, hanem Deanes-et is sokat zaklatták ajánló levélért azok, akik az amerikai hadseregbe óhajtottak mint tisztek (lehetőleg magas rangban) belépni. Némelykor lehetetlen volt a jelentkezőket teljesen elutasítani, különösen ha olyan előkelő protektoruk volt, akinek jóindulatára az amerikai követek a szövetségi tárgyalásoknál rá voltak utalva. Deanes kezdetben egyesekkel szolgálati szerződést is kötött, de ezeket a szerződéseket a kontinentális kongresszus nem minden esetben ismerte el.

A helyzet nehézségét és Washington György felfogását híven jellemzi a következő részlet Washington egy leveléből, amelyet 1777 augusztus 17-én intézett Franklinhez válaszként egy ajánló levelére:²

„Mint hogy csapataink már meg vannak szervezve és tisztekkel teljes számban ellátva, a már kinevezett és az új kérvényekkel még folyton érkező külföldi úri emberek nagy száma oly nehézségeket okoz az újabb kinevezéseknél, hogy minden újabb kérvényező megérkezése a congressusra és rám nézve csak zavar, az illető úri emberre nézve pedig csalódás és bosszankodás forrása. Ha csak egy néhánnyról kellett volna gondoskodni, könnyen talál-

¹ *Merkwürdige Briefe und Schriften der berühmtesten Generale in Amerika, nebst derselben beygefügeten Lebensbeschreibungen. Herausgegeben von Johann Zinner, Professor der Philosophie und Statistik auf der kaiserl. Akademie in Kaschau. — Augsburg, 1782, bey Eberhard Kletts sel. Wittwe und Frauck. 8-vo, pp. 352.* E könyvre Rácz-Rónay Károly úr volt szíves figyelmemet felhívni. Az előszóból kitűnik, hogy Zinner személyesen meglátogatta Franklint Párizsban, s tőle kapta a közölt okmányokat és egyéb adatainak nagy részét.

² *Worthington C. Ford: The Writings of George Washington. New York, 1890. VI. kötet, 37.*

tunk volna olyan alkalmazást, amely előnyös lett volna a szolgálatra és tiszteletre méltó az ajánlkozóra nézve. Minthogy azonban nagy tömegekben jöttek át, vagy nem adhatunk nekik alkalmazást vagy pedig a hadsereg tisztjei felének rovására tehetjük csak ezt, aminek következményei — amint azt könnyen beláthatja — igen károsak lennének és általános elégedetlenséget okoznának.“

Gróf Pulaski Kázmér, lengyel és utóbb amerikai szabadsághős, akinek a hálás Amerika magyar huszárra emlékeztető gyönyörű lovas-szobrot állított Washingtonban, a Deaneszel Párizsban 1777 június 5-én kötött szerződés alapján ment át Amerikába, s ott nemes jellemével és vitézségével megnyerte Washington bizalmát. Washington első lovasságának, később pedig a kongresszus által engedélyezett Pulaski-féle légiónak parancsnoka volt brigadérosi rangban, és Savannah ostrománál 1779 október 9-én hősi halált halt. Az ő ezredese és jobb keze a magyar Kowáts Mihály volt, aki úgy látszik annyira lelkesedett az amerikai ügyért, hogy minden ajánlólevél nélkül is megkockáztatta az Amerikába való utazást, legalább ilyen ajánlás nyomát Deanes és Franklin levelei között nem találtam. Ő is lelkesedése teljes mértékét adta oda az ügynek és Charlestownnál a csatatéren lelte halálát 1779 május 11-én.

Pulaskit hívei az amerikai lovasság megszervezőjének tekintik, amint a porosz báró Steuben tábornoknak tulajdonítják sokan az amerikai gyalogság megfelelő kiképzését. Annyi bizonyos, hogy két ízben terjesztett elő szabályzat-tervezetet Washingtonnak a lovasság megszervezéséről. Az 1777 végén benyújtott első tervezetében már említi, hogy szükséges lesz egy *master of exercise*, vagyis gyakorló mester kinevezése ezredesi ranggal. Trentonból 1778 január 9-én küldött jelentésében igen melegen ajánlja *Col. Kovatchot* erre az állásra. „Biztosíthatom Excellenciádat — írja —, hogy sohasem lesz oka a beléje helyezett bizalmat megbánni, ha ezt a javaslatot el méltóztatik fogadni. Minél hamarább, annál jobb, mert ő végtelen hasznára lesz a lovasságnak ez idei téli szállásán.“ Washington fővezér január 14-én válaszolt Pulaskinak erre a jelentésére, többek között ezeket írván:

„Minthogy oly sokat hallottam már *Mr. Kovatch* jelleméről és képességeiről, nincs kifogásom az ellen,

hogy néhány hónapra mint gyakorló mester alkalmaztasék; egyúttal azonban óvatosságra intem külföldi tisztek alkalmazása iránt való hajlandóságában; az ország nyelvének, valamint a nép géniuszának és szokásainak nem ismerése gyakran okoz nehézségeket és kellemetlenségeket, amelyek kockázatát nem szabad elvállalnunk, kivéve rendkívüli tehetség és képességek esetében.“

Az 1778 elején előterjesztett második szabályzat-tervezetében Pulaski ezt írja: „Jelenleg itt van ez országban egy *Kovach* nevű tiszt. Tudomásom van róla, hogy becsülettel szolgált a porosz hadseregben és biztosítom Excellenciádat, hogy minden tekintetben meg tudna felelni feladatának.“ 1778 február 4-én Trentonban írt jelentésében újból ajánlja *Colonel Kowaczot* és hozzáteszi, hogy támadásban nagyobb hasznát lehetne venni, mint más szolgálatban. Végre 1778 április 18-án a kontinentális kongresszus az illetékes bizottság és Washington fővezér közös javaslatára kinevezte *Michael de Kowatz as Colonel Commandant of the Legion*, vagyis Kowáts Mihályt a Pulaski-féle légió ezredes-parancsnokává. A légió létszáma eredetileg 200 gyalogosban és 68 lovasban volt megállapítva, de 1778 októberében már 330 emberből állott. Kowáts Mihály ezredes Eastonban, Betken őrnagy Trentonban toborzott.¹

Eastonból 1778 június 26-án Kowáts ezredes hosszú jelentést küldött Washington főparancsnoknak egy ott állomásozó csapat és az ő emberei között támadt kellemetlenségekről, de már 1778 február 4-én, tehát végleges kinevezése előtt, is küldött volt Washingtonnak jelentést „katonai ügyekben.“ E két jelentés fel van sorolva a Washington levelezéséről az amerikai kormány által kiadott összeállításban (*calendar*).²

A légió októberben részt vett az egg-harbori ütközetben, majd leküldték határszolgálatra az angolokkal szövethetett indiánusok ellen, 1779 február havában pedig Dél-Carolinába rendelték, ahol május elején jutott el Charlestownba. Ez a meg-

¹ *Martin I. J. Griffin: General Count Casimir Pulaski, the Father of the American Cavalry.* (in *The American Catholic Historical Researches*, Vol. VI, No. 1.) pp. 31–45.

² *Calendar of the correspondence of George Washington, commander in chief of the Continental army, with officers . . . Washington.* Gov't Printing Office, 1915.

erősített város akkor Moultrie Vilmos tábornok parancsnoksága alatt állt, akinek emlékirataiból tudjuk meg az ezután történeteket. A helyzet már olyan rossz volt, hogy a polgári hatóságok a város feladására kérték a tábornokot. Szerencsére május 8-án Pulaski és lovassága, 11-én pedig gyalogsága is megérkezett, ami új lelket öntött a kimerült lakosságba. Sőt ez utóbbi napon Pulaski 120 emberrel kitört a városból, hogy megtámadja Prevost angol tábornok csapatait, de a túlnyomó erővel szemben kénytelen volt súlyos veszteséggel visszavonulni. Ebben a kitörésben vesztette életét a légió ezredese, Kowáts Mihály.¹

Kowáts Mihály előző életéről megbízható adataink nincsenek. Valószínű, hogy Pulaski brigadéros még Európából ismerte, különben aligha ajánlotta volna oly melegen és kitartóan Washingtonnak. Minthogy Kowáts Pulaski szerint előzőleg a porosz hadseregben szolgált volt, dr. Jánossy Dénes országos levéltárnok szíves volt a porosz titkos állami levéltárban, Berlin-Dahlemben, tudakozódni. A levéltár válasza szerint a XVIII-ik században három Kovács (Kowatz, Kovats, Kowats) állott mint tiszt porosz katonai szolgálatban. Ezek közül csak a harmadik, *Johann Michael von Kowats*, jöhetne esetleg számba, aki 1752-től 1757-ig az 1-ső számú huszárezredben volt zászlós, majd hadnagy, 1760-ban pedig a Kleist-féle szabad huszároknál szolgált mint kapitány és svadron-parancsnok. Határozottan magyarként van a lajstromba felvéve és 1761-ben lépett ki a szolgálatból. Ez a Kovács 1719-ben született, 1779-ben tehát — ha még élt, illetve ha tényleg azonos volt az amerikai ezredessel, ami még bizonyításra szorul — hatvan éves volt. Ebben a korban már kevés ember vállalkozik merész huszár-attakra. Nevét különben Amerikában is különféleféleképen írták; a *Kovatch*, *Kovach*, *Kowacz* és *Kowatz* változatokon kívül a *Cowatch* is előfordul. Ez utóbbi félig angol, félig német írásmód szerint szerepel a neve úgy a Hamersly-, mint a Powell-féle tiszti registerekben, amelyek hivatalos adatok alapján készültek. Ő maga a Washingtonnak küldött, már említett jelentésben, amelynek fényképmásolata birtokomban van, *Michael de Kowats*nak írta magát alá.

¹ *William Moultrie: Memoirs of the American Revolution.* New York, 1802. II. kötet, 413 és 423.

Franciaország az akkori viszonyokhoz mérten igen tekintélyes tengeri és szárazföldi haderővel támogatta a fiatal Egyesült Államok függetlenségi háborúját. Újabban egy franciaíából és amerikaiíából alakított vegyes bizottság a francia hadügyminisztérium levéltárában található anyagból összeállította a francia segédhadakban résztvett tengerészek és katonák névjegyzékét, amelyet az Egyesült Államok szenátusa *Les Combattants Français de la Guerre Américaine 1778—1783* cím alatt egy vaskos kötetben 1905-ben kiadott.¹ Ez a névsor azonban nem tökéletes, minthogy a vegyes bizottság a leggondosabb keresés után sem tudott bizonyos csapatokra vonatkozó okmányokat meglelni, nevezetesen a Lauzun-féle idegen légióra, egyes tüzér- és utász-ezredekre és a Grenoble-ezred egy századára vonatkozókat. Ezek a lajstromok úgy látszik elkallódtak, ami nagy kár, mivel épp a Lauzun-féle légióban szolgáltak azok a magyarok, akik az amerikai forradalomban a francia segédhadakban résztvettek.

A lauzuni hereceg, akinek légiójáról itt szó van, híres ember volt a maga idejében, s egyesítette magában a XVIII-ik századbéli francia főnemesség minden erényét és minden romlottságát. Főkép három dolog érdekelte az életben: a szép asszony, a szép ló és a jó verekedés. Életét 36 éves korában a guillotine alatt fejezte be a francia forradalomban. Emlékiratai francia nyelven több kiadást értek meg és nagyobb részét szerelmeiről szólnak. Az emlékiratok szerint Mária Antoinette királynénak is kegyeltje volt, aki igen szerette a huszárokat és magyar nemes gárdát akart szerveztetni Lauzun parancsnoksága alatt. Ez a terv azonban épp oly kevéssé sikerült, mint a Schomberg-féle dragonyos-ezred és a Chamborant-féle huszárezred parancsnokságának Lauzun számára való megszerzése. Amikor a francia király szövetséget kötött az Amerikai Egyesült Államokkal, s gróf Rochambeau tábornok vezérlete alatt nagy sereget küldött Amerikába, Lauzun ebben 800 gyalogosból és 400 lovasból álló légiót kapott, mint maga írja: *sous la dénomination de volontaires étrangers de Lauzun, dont je serois colonel-propriétaire inspecteur*, magyarul „Lauzun idegen önkéntesei elnevezés alatt, amelynek én le-

¹ *Senate Document No. 77, 58th Congress, 2d Session, Washington, 1905. 4°, 453 oldal.*

szek inspector ezredes-tulajdonosa.”¹ Lauzun oly nagy úrnak tartotta magát, hogy emlékirataiban tisztjei közül egynek sem említi még a nevét sem. Hely hiányában a légiónak csak kétharmad részét hajózták be, s az a *Provence* hajón 1780 július 13-án érkezett a newporti kikötőbe. Innen kezdve Lauzun és légiója végig harcolta az egész háborút, s különösen lovassága tüntette ki magát.²

Lauzun idegen légiójának lovassága egy svadron dzsidásból és egy svadron huszárból állott, amelyek legénysége esakis külföldiekből volt összeállítva. Minthogy pedig akkor a francia szolgálatban levő külföldi huszárok csaknem kizárólag magyarok voltak, s minthogy a királyné is, aki Lauzunt pártfogolta, rendkívül szerette a magyar huszárokat, csaknem teljes bizonyossággal állítható, hogy a Lauzun légiójába tartozó svadron huszár, vagyis tiszték nélkül 140 ember, magyar volt.³ Hogy lovas *tisztjei* között is voltak magyarok, azt más forrásokból állapítottam meg.

Nevezetesen a Rákóczi-féle szabadsághareban elesett Polereczky Mátyás őrnagy két fia, András és ifj. Mátyás, a XVIII-ik század elején Franciországba került, ahol Rákócziné udvarában apródok voltak. Ez az András a francia

¹ *Mémoires du Duc de Lauzun (1747—1783) publié par Louis Lacour.* Paris, 1858. 253. oldal.

² A Lauzun-féle idegen légióról több adat található *Thomas Bulch* könyvében: *The French in America during the War of Independence 1777—1783.* Philadelphia, 1891 és 1895, a II. kötetben a 22., 29. és 30. oldalon.

³ A XVIII-ik században a következő magyar huszárezredek voltak francia szolgálatban: 1. a báró *Ratzky* (Rátkay) ezred, amelynek maradványa beolvadt az 1720-ban szervezett *Bercheny* (gróf Bercesényi) ezredbe, 2. az 1735-ben alakult gróf *Esterházy* (László)-féle ezred, amelynek nevét később *Chamborant*-ezredre változtatták, 3. az 1743-ban felállított *Polereczky* (András)-féle ezred és 4. az 1764-ben szervezett gróf *Esterházy* (Bálint)-féle ezred. Lásd *Capitaine H. Choppin: Les Hussards.* Nancy, 1898, 4°, X + 428 pp. *Colonel de Chalendar: Les Hussards de Chamborant.* Paris. 1897, 4°, XVIII + 333 pp. *Comte Pajol: Les Guerres sous Louis XV.* Paris, 1891, a VII. kötet IX. fejezete. Magyarul *Mangold L.: Magyar eredetű francia huszárezredek,* Hadtört. Közl., 1894, 266—268, *Kropf Lajos: Magyar eredetű francia huszárezredek,* Hadtört. Közl., 1897, 434—442, továbbá *Jurkovich Em.l.: Polereczky Mátyás és családja franciaországi ágáról,* Besztercebánya, 1909, 8°, 55 oldal.

király szolgálatában igen kitüntette magát, a róla elnevezett huszárezred tulajdonosa, brigadéros, a Szent Lajos-rend lovagja és francia gróf lett. Ennek két fia, Ferenc és János, hasonlóképen huszártiszt volt a szintén magyar eredetű Chamborant huszárezredben, amelynek úgy első tulajdonosa, gróf Eszterházy László, mint második tulajdonosa, Dávid Zsigmond ezredes, magyar emigráns volt. Polereczky János a Lauzun-féle légióban egy amerikai feljegyzés szerint a lengyel lovasság őrnagya volt és 1828 augusztus 2-án még életben volt a Maine állambeli Dresdenben, ahol a forradalom után letelepedett, s 15 évig a község jegyzője is volt.¹ Lengyelnek valószínűleg lengyel neve miatt tekintették, holott családja már 1613-ban megkapta a magyar nemességet. Bátyja, Ferenc, csak a francia forradalom után ment ki Amerikába, de nem maradt ott állandóan, hanem a még 1770-ben Mária Terézia királynőtől kapott engedély alapján 1800-ban visszatért Magyarországra.²

A másik magyar tiszt, aki Lauzun huszárjainak volt hadnagya, Benyowsky Ferenc, gróf Benyowsky Móricnak, a világhírű magyar utazónak és kalandornak, öccse volt. Erről a fiatal Benyowskyról a Lauzun-féle légió megérkezése előtt van már szó a kontinentális kongresszus hivatalos irataiban. A kongresszus ugyanis 1779 szeptember 4-én Gates tábornok jelentését tárgyalta, amely szerint ez a Benyowsky, aki gróf Pulaski tábornok féltestvérének mondta magát, azt a kérelmet adta elő, hogy küldjék őt Pulaskihoz. A kongresszus azonban, bár méltányolta a fiatalember szolgálatának fel-

¹ A philadelphiai *Saturday Evening Post* 1828 augusztus 2-i számában nekrológ jelent meg Polereczky Ferenc tengerészkapitányról, aki a Maine állambeli Dresdenben 26 éves korában halt meg és „a hírneves gróf Polereczkynek volt a fia, aki a lawsoni (lauzuni) hereg alatt a lengyel csapatok őrnagya volt és előrehaladt korban ma is életben van Dresdenben“. További adatok találhatóak Allen E. Károly egy felolvasásában, amely *Leaves from the early history of Dresden* cím alatt 1890-ben jelent meg. *Collections & Proceedings of the Maine Historical Society*, Portland, 2d Series, Vol. 1, pp. 313—320. Polereczkyt Balch is említi idézett munkája II. kötetében a 201. oldalon *Polereski* néven.

² Kérvényére Mária Terézia sajátkezűleg írta rá: „*Accordire ihm die gnad nach hungern sich Verfügen zu dürfen.*“ Jurkovich id. munkája 49. oldal.

ajánlását, kérelmének nem tett eleget.¹ Gróf Benyowsky Móricnak legfiatalabb öccséhez, Emánuelhez, intézett levelei szerint a fiatal Ferencnek ez már a második kísérlete volt, hogy az amerikai hadseregbe bejusson. Szerinte Ferenc 1778-ban az angolok fogságába esett, de szerencsésen megmenekült. Lehet azonban, hogy ezt Ferenc, aki igen könnyelmű fiatalember volt, csak azért mondotta, hogy bátyjától ismét pénzt szerezzen, mert különben ezt a ránézve előnyös körülményt nem hallgatta volna el Gates tábornok előtt. Adósságai miatt a Bastille-ban fogságban is volt, amelyből Mária Antoinette királyné szabadította ki, kifizetvén adósságait és gondoskodván huszártiszti felszereléséről, minthogy időközben kineveztetett a Lauzun-féle légióba huszárhadnaggyá. Ez a Benyowsky Ferenc Amerikában halt meg 1789-ben.

Gróf Benyowsky Móric azonban maga is részt akart venni a háborúban az amerikaiak oldalán. 1781 szeptember 22-én Párizsból ezeket írja Emmánuel öccsének:

„Visszatértem a francia király szolgálatába, mint dandártábornok. Arról is értesülök, hogy azóta királyom részéről kineveztettem 3000 ember parancsnokául, kik Amerikába fognak küldetni.“²

A kinevezés híre azonban korai volt, ami abból is kitűnik, hogy 1782 március 18-án Benyowsky Philadelphiában van Franklin Benjámín és előkelő francia urak ajánlóleveleivel és Washington Györgynek báró Steuben tábornok útján levélben felajánlja „vérét, ügyességét és vitézségét“, hozzátéve, hogy szándékában van az Egyesült Államok polgárává lenni. E levélben Pulaskit mint unokatestvérét említi. Úgy tudom, hogy a Benyowskyak tényleg rokonsági viszonyban állottak a Pulaski-családdal. Washington György még ugyanaznap válaszol neki, választékos udvariassággal fejezve ki sajnálkozását, hogy oly kiváló és előkelő katona, mint gróf

¹ *Worthington C. Ford: Journals of the Continental Congress 1774—1789.* Washington, 1909. Vol. XV., pp. 1020—21., 1373 és 1407.

² Gróf Benyowsky Móricnak öccséhez írt leveleit gróf Benyovszky Sándor Jókai Mór rendelkezésére bocsátotta, aki a levelek egy részét a *Gróf B. M. Életrajza*, a másik részét pedig *Gróf B. M. Emlékiratai és Ütleírásai* című munkái függelékében közreadta. E levelekre Rácz-Rónay Károly úr volt szíves figyelmét felhívni.

Benyowsky, oly későn ajánlotta fel szolgálatait, amikor elfogadásukra már kevés remény van.

Benyowsky azonban kitartó ember volt, aki nem egykönnyen adta fel terveit. A francia követ, de la Luzerne, útján a következő hónapban tervezetet nyújtott át Washingtonnak, amelyben felajánlotta az amerikai kongresszusnak, hogy Németországban három hadosztályból álló sereget, összesen 3483 embert toboroz, akiket átszállít Amerikába, hogy ott hűségeskü alatt az Egyesült Államok szolgálatába álljanak és bizonyos zsoldon kívül szolgálatuk letelte után földadományban részesüljenek. Ő ezt a három hadtestet megszervezné, felszerelné és áthozná az Egyesült Államokba 518.000 livre-ért. Az ajánlat a kongresszus elé került és az illetékes bizottság, amelynek Madison Jakab, a későbbi köztársasági elnök, volt az elnöke, jelentésében megköszönte az ajánlatot, de azt az akkori viszonyok következtében nem tartotta elfogadhatónak.¹

Ezek az idáig ismeretlen adatok azért is érdekesek, mert gróf Benyowsky Móric életrajzírói szerint ő csak 1784-ben érkezett Amerikába, ahol baltimorei kereskedőktől hajót és felszerelést szerzett második madagaszkári expedíciójához, amelyen aztán életét vesztette. Valószínű, hogy már 1782-ben vetette meg baltimorei összeköttetéseinek alapját, mert Franklin Benjámintól előkelő amerikaiakhoz volt ajánlólevele. Amerikában különben a francia követ útján a francia udvar is támogatta és Franklin gróf Benyowsky halála után is levelezésben állott az egy ideig Amerikában maradt özvegy grófnéval.²

¹ *Jared Sparks: The Writings of George Washington*. New-York, 1847. Vol. VIII., pp. 256—57 és 268—69. *Journals of the Continental Congress*, Vol. XXII., pp. 243—44., 261., 296—98 és 308—309. Ezekon kívül tíz ki nem nyomtatott tétel van felsorolva a fentebb idézett *Calendar*ben.

² *Catalogue of the Library of Congress of Benjamin Franklin's Correspondence*. Benyovszky emlékiratai angol nyelven több kiadást értek el. A legutolsó 1904-ben jelent meg Londonban *Oliver Pasfield S.* kapitány kritikai jegyzetével és bibliográfiájával. Ez utóbbiból Washington iratai hiányoznak.

IV. Az amerikai forradalomtól a magyar forradalomig.

A XVIII-ik század vége felé és a XIX-ik század első felében már magyar nyelven írott leírások is jelentek meg az Egyesült Államokról, amelyek felesigázták az újvilág iránt való érdeklődést. Eleinte csak fordítások voltak ezek a munkák, azonban a XIX-ik század második évtizedétől kezdve már eredeti tudósítások is kerültek forgalomba az Egyesült Államokba kivándorolt vagy ott utazó magyaroktól.

New Orleansban több magyarországi származású kereskedő letelepedéséről tudunk. Már 1798-ban tekintélyes kereskedő volt ott az óbudai születésű Spitzer Benjámín. 1815-ben telepedett le a pozsonyi származású Bock István, aki ott bőrkereskedő lett, s őt követte rokona, a szintén pozsonyi Müller Ferenc.¹ Vagyonos kalaposmester, többszörös háztulajdonos lett Printz Gáspár, aki 1803-ban 10 heti tengeri utazás után érkezett ki Baltimoreba és atyjához 1818-ban írt levelében egy kis leírást is ad élete folyásáról, valamint az ország állapotáról. „Itt minden terem — úgymond —, csak éppen bor nem. Ez szabad ország, itt nincsen királyunk, hanem president. Az ember itt azt csinálja, mit akar az életének táplálására. Itt senki sem nagyobb úr a másiknál, mivel mindnyájan nemesek vagyunk. Az emberek itt egymást nem süvegelik, szegény olyan mint a nagy úr. A mi országunk szabad republica.“²

Ugyancsak Baltimoreban telepedett le mint ötvös a lizikai származású Király, aki nevét ott Kingre angolosította, míg a békésmegyei Fogel Márton Charlestownban, Dél-Carolinában, találta meg szereneséjét mint asztalosmester. Egy

¹ Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Éjszak-Amerikában*. Kolozsvár, 1835. 2. kiadás. 211—3., 321—2. és 329. oldal.

² E levelet egész terjedelmében közölte dr. Fest Sándor az *Uránia*, Budapest, XIX. évfolyamában, pp. 11—12.

1838-ban írt levele szerint a charlestowni nagy tűzvészben leégett a háza, de még így is maradt tízezer tallérra menő vagyona.¹

Az első magyar utazó, aki tisztán tanulmányozás céljából ment Amerikába, úgy látszik báró Majthényi volt, aki hazatérve, az abaújfüzéri és radványi uradalomban dívatba hozta a juharfáknak amerikai módon való megcsapolását és kifőzését.²

Sokkal jelentőségteljesebb volt Bölöni Farkas Sándor utazása, aki mint gróf Bély Ferenc titkárja 1831-ben utazott Amerikába. Ő egyike volt a kor legműveltebb magyarjainak, később Akadémiánk tagja is lett, aki nyitott szemmel és fogékony lélekkel szemlélte az amerikai dolgokat. Az utazásáról szóló könyvben,³ amely rövid idő alatt két kiadást ért el, különösen az Egyesült Államok politikai intézményeivel, nevelési rendszerével és társadalmi berendezkedéseivel foglalkozik, még pedig oly módon, hogy azt ma is élvezettel és haszonnal lehet olvasni. Könyvének rendkívüli hatása volt a magyar reformkorszakra. Gróf Széchenyi István valóság-gal el volt ragadtatva tőle és Farkashoz intézett levelében azt írja, hogy „eddigelé ennél hasznosabb és szebb ajándékkal tudtommal és belső meggyőződésemmel fogva senki még nem tisztelé a magyar hont és közönséget.”⁴

1832—33-ban utazta be az Egyesült Államokat Akadémiánk egy másik tagja, Nagy Károly, a híres matematikus és csillagász, Lenau barátja, aki megnyerte Jackson András köztársasági elnök személyes barátságát és kapcsolatba hozta a Magyar Tudományos Akadémiát a Franklin alapította Amerikai Philosophiai Társulattal Philadelphióban. Hogy mily érzelmekkel viseltetett Nagy Károly Amerika iránt, az kitűnik abból, hogy amikor 1849-ben az osztrákok nála Bies-

¹ Dr. Fest Sándor: *Adalékok az Emigráció előtti amerikai és magyar érintkezések történetéhez*. Uránia, Budapest, 1921 január—áprilisi szám, pp. 8—10.

² Dr. Márki Sándor idézete említett értekezésében a *Hazai és Külföldi Tudósítások* alapján, 1812, 41.

³ Bölöni Farkas Sándor könyvének első kiadása 1834-ben jelent meg Kolozsvárt.

⁴ *Gróf Széchenyi István Levelei*, I., 498—99.

kén házkutatást tartottak, egy elrejtett csillagos és sávós amerikai zászlót találtak ott.

1837-ben vándorolt ki Amerikába Ludvigh Sámuel kőszegi születésű ügyvéd, aki mint író, lapszerkesztő és felolvasó fejtett ki működést különösen Philadelphiában és Baltimoreban. A magyar függetlenségi harc idejében Greeley Horatius lapjában, a *New York Tribune*-ban, több cikk jelent meg tőle Magyarországról, az ötvenes években pedig Philadelphiában a *The Torch* nevű lapot szerkesztette. Pulszky Ferenc és Xántus János is említik irataikban. 1869-ben halt meg Cincinnatiában.

Ugyancsak nagy föltűnést keltett a forradalom előtti Magyarországon mokesai Haraszthy Ágoston könyve¹ amerikai utazásáról, amelyet Halász Károly nevű unokatestvérével tett meg 1840-ben. Ő azonban Farkassal ellentétben kevésbé politikai és kulturális, mint inkább kereskedelmi szempontból vizsgálta az újvilágot és abstract szemlélődés helyett beállt az amerikai úttörők közé, akik az ősvadont hódították meg a civilizáció számára. Élettörténete valóságos regény.

Könyvében azt írja, hogy Wisconsin territóriumban, Madisontól 20 angol mérföldnyire oly területen, amelyet az Egyesült Államok kormánya csak néhány év előtt szerzett meg a Winnebago indiánusoktól, egy Bryant nevű angoljal együtt várost alapított, amelynek a *Széptáj* nevet adta. Bryant a Mineral Point-on levő földeladó kormányhivataltól megvett és kifizetett 10.000 acre földet és kettejük nevére iratta. *Széptáj* angolul *Fairview* vagy *Belview* lehetne, azonban ezen nevek egyike sem található Wisconsin térképein.

Haraszthy utazásai közben persze Washingtonban is volt, ahol Tyler János köztársasági elnök kitüntető szivélyességgel fogadta és egy estélyre is meghívta. Ez alkalommal, valamint a Webster Dániel külügyminiszter és más előkelő politikusok által tiszteletére adott estélyeken Haraszthy festői magyar díszruhában jelent meg, ami nagy feltűnést keltett.

Feleky Károly New Yorkban lakó bibliográfus barátom foglalkozott a Haraszthy életére vonatkozó amerikai adatok

¹ *Haraszthy Ágoston: Utazás Éjszak-Amerikában*, Pest, 1844. 2 kötet. Második kiadása Pest, 1850.

felkutatásával, s kutatása eddigi eredményét szíves volt velem közölni. Eszerint a Haraszthy által alapított város első hivatalos neve *Haraszthy* volt, amelyet később *Westfieldre*, majd *Sauk Cityre* változtattak, minthogy a városka Sauk megyében fekszik. Sauk a *Winnebago* indiánusok egy törzsének a neve. Haraszthy 1842-ben visszatért Magyarországra, ahol minden vagyonát pénzzé tette és rövid idő múlva ismét kint volt Wisconsinban, magával vivén szüleit, feleségét és gyermekeit. Apját ott általában tábornoknak címezték, amint-hogy ő maga is kezdetben mint gróf, utóbb mint ezredes volt az amerikaiak előtt ismeretes. Az ilyen udvariassági címek nem szokatlanok Amerikában, s szintén azt mutatják, hogy úgy Haraszthy Ágoston, mint apja, Károly, az átlagon jóval felülálló emberek voltak. Haraszthy az újonnan foglalt területeken lehetséges mindenféle üzlettel foglalkozott: gőzhajót és kompot járatott a Wisconsin-folyón, vegyeskereskedést alapított nemesak a saját városkájában, hanem a szomszédos Baraboo-ban is, ezenfelül házak építésébe is fogott a saját tégláégetőjében készült téglával.¹ Vállalkozásai következtében adósságokba keveredett, amelyek majdnem teljes vagyonát felemésztették, úgyhogy alig maradt annyi pénze, hogy családjával együtt 1849-ben a Vad Nyugaton használatos

¹ *The History of Sauk County, Wisconsin*. Chicago, Western Historical Company, 1880. A Sauk Cityre vonatkozó rész az 594—609. oldalakon található. Érdekes adalékok vannak továbbá a következő könyvekben: *Harry Ellsworth Cole: Baraboo and other place names in Sauk County, Wisconsin*. Baraboo, 1912. Pp. 50. — *William Harvey Canfield: Guide Book to the wild and romantic scenery in Sauk County*. Baraboo, 1873, pp. 40. — *Andrew Jackson Turner: The History of Fort Winnebago*. Wisconsin State Historical Society, *Collections*, Vol. XIV., 1898. Haraszthy különben egyik legrégebbi tagja és két ízben alelnöke volt ennek a történelmi társulatnak. — Clark Satterlee *Early Times at Fort Winnebago* című értekezésében (Wisconsin State Historical Society, *Collections*, Vol. VIII., 1879) többek közt ezt írja: „Gróf Haraszthy... nemes ember volt a szó minden értelmében, úgy ő, mint felesége a legműveltebb emberek közé tartozott, akikkel valaha találkoztam; és mind a kettő igen szép ember volt. Gyakran találkoztam velük úgy otthon, mint Madisonban. Ez utóbbi helyen sok barátjuk és ismerősük volt, akik nagy tisztelettel viseltettek irántuk.“ A Magyarországon megjelent életrajzi adatok (*Vasárnapi Ujság*, 1869, 575., *Athenaeum*, 1874 és *Színnyei: Magyar Írók*) igen hézagosak és némely tekintetben helytelenek.

nagy szekereken Californiába utazzék, amelynek déli részébe, az akkor még kicsiny San Diego városába, 1850 január végén érkezett meg kilenc havi kalanddal és nélkülözéssel teljes fáradságos utazás után.

San Diegóban, amelynek egy utcája ma is a *Haraszthy-Street* nevet viseli, csakhamar megválasztották *sheriff*-é, amely hivatal nagyjából a magyar főszolgabírónak felel meg, de abban az időben nemcsak nagy hatalommal járt, hanem állandó veszéllyel is volt összekötve, minthogy egyrészt az indiánusok, másrészt és még inkább az aranykereső kalandorok és csavargók miatt a közbiztonsági viszonyok Californiában nem voltak valami kedvezőek.¹

Innen Haraszthy San Franciscóba, az aranykeresők Mekkájába került, ahol szintén nagy vállalkozásokba bocsátkozott. Xántus János írja róla 1857 május 5-én, hogy Haraszthy gróf Vassal és Urnay volt honvédkapitánnyal társaságban van; van bankjuk és pénzváltó hivataluk, valamint gőzerős aranyolvasztó és tisztító gyáruk. Máris milliomosok, pedig üzletük csak most indul igazán virágzásnak. Haraszthy öccse, Árpád, Xántussal utazott New Yorkból Californiába. Az öreg Haraszthy pedig felesége elhúnyta után másodszor is megnősült, elvévén Sutherland W. Tamás volt államügyész anyósát. Haraszthy volt Californiában a szőlőtermelés megalapítója, s Európából, így Magyarországhól is, sok szőlőfajt telepített át, amelyek közül a *California Tokay* az egész országban ismertté vált. Az általa alapított *Buena Vista* körül, Sonoma megyében, több ezer holdnyi birtokot szerzett, amelyet azonban 1863 táján egy részvénytársaságnak adott át. Időközben a californiai törvényhozás tagjául választott meg, 1862-ben pedig megjelent vaskos kötetet kitevő kormánybiztosi jelentése a szőlészetről.²

¹ Steiner Lajos interview-ja Haraszthy legifjabb fiával, Árpáddal, a newyorki *Magyar Híradó*ban, 1897 január 7.

² *A. Haraszthy: Grape culture, wines and wine-making, with notes upon agriculture and horticulture.* New York, Harper & Brothers, 1862. 8°, XXX + 420 pp. A californiai szenátus már 1859-ben kiadatta egy jelentését a californiai szőlészetről: *Report on grapes and wine of California by Col. A. Haraszthy of Buena Vista, Sonoma County, California.* Megjelent a *Transactions of the California State Agricultural Society during the year 1858* című kötetben, pp. 311–329 és mint külön füzet is.

A nyughatatlan vérű ember azonban mindezzel nem volt megelégedve, újabb vállalkozásokra és kalandokra vágyott és 1868-ban, miután vagyona nagyobb részét ismét elvesztette, családjával együtt Nicaraguába ment, ahol nagy telepítvényt vásárolt. Halála éppoly rendkívüli volt, mint egész élete. 1869 július 22-én lóra ült, hogy az ültetvényen levő malmokat meglátogassa, azután nyoma veszett. Lovát és kabátját megtalálták az ültetvényét átmetsző folyó partján, ő valószínűleg a vízbe esett és vagy az alligátorok áldozata lett, vagy pedig tetemét a Csendes-Oceánba sodorta az ár, ahová temették el apját is, aki kevéssel azelőtt Nicaraguából Californiába való utaztában a tengeren halt volt meg.

Unokaöccse, Halász Károly, nem volt ilyen kalandor természetű. 18 éves volt, amikor Haraszthyval a Wisconsin-folyó partján letelepedett és halála napjáig megmaradt Sauk Cityben, amelynek békebírája, majd több ízben a képviselő-testület tagja vagy elnöke volt. Az utolsó előttem ismert adat róla az, hogy 1872-ben előadást tartott a régi telepesek egyesületében (*Old Settlers Association*), amelynek ő volt a megalapítója. Ő volt egyébként a város első fakereskedője és ő építette ott az első tárházat is.

Valamivel Haraszthy magyar könyve előtt jelent meg magyarul Tocqueville világhírű munkája, *A Demokrácia Amerikában*. Bölöni Farkas, Tocqueville és Haraszthy munkáinak alig kiszámítható hatása volt Magyarországon a demokratikus eszmék térfoglalására. Sokat foglalkoztatta ekkor már a magyarok gondolatait a szabad Amerika, verset írtak Washington Györgyhöz, drámát és regényt az amerikaiakról. Legköltőibben fejezte ki a szabad intézmények utáni vágyódást Tompa Mihály *Egy amerikai leánykához* című költeményében:

„Mély ámulattal függ rajtad szemem.
Te messze tengerek
Tündér fecskéje...

Mért hagytad el fényes hazád? hiszen
Innét is oda jár,
Szébb világot látni a gondolat.
E költöző madár...”

De amerikaiak is jártak már ekkor a külföldtől egyébként meglehetősen elzárt Magyarországon. Tudunk egy a Nemzeti

Színházhoz szerződtetett amerikai nőről, Miss Maywoodról, egy Castle nevű amerikai frenológusról, aki a pozsonyi felsőbb társaságban értekezéseket akart tartani;¹ az új dunai gőzhajókon és Mehádia fürdőben pedig néha már amerikai utazók is megfordultak.

Viszont az Óceán túlsó oldalán, New Yorkban, apránként egész kis magyar kolónia jött létre, amely 1849-ben már elég erős volt arra, hogy a függetlenségéért küzdő Magyarország számára az Egyesült Államok kormányának támogatását kérje ki.²

¹ Dr. Fest Sándor idézett cikke.

² A newyorki magyarok mozgalmával a *New York Tribune* 1849 május 28., május 31. és június 14-i cikkei alapján részletesebben foglalkoztam *Amerika és Magyarország Követői 1849-ben és a Hülsemann-levél Története* című értekezésemben, *Budapesti Szemle*, 1907 június. Lásd továbbá Kropf Lajos cikkét: *Éjszak-Amerika és Magyarország 1848 és 1849-ben*, *Budapesti Szemle*, 1901 május, valamint *Senate Documents, 31st Congress, 1st Session, Vol. 10., Document 43.*

V. A Kossuth-korszak.

Az 1848/49-i magyar függetlenségi harc előtt a magyarok érdeklődése Amerika iránt csak egyoldalú, illetőleg viszonzatlan volt, mert Amerikában általában édeskeveset tudtak Magyarországról és a magyarokról. Az 1848-ban kitört európai szabadságmozgalmak azonban rendkívüli mértékben felébresztették Amerika rokonszenvét, s amint az európai országok egymásután ejtették el a kardot s csak Magyarország és a kis Velence lobogtatta még fenn a szabadság zászlaját, minden érdeklődés a hősiiesen küzdő Magyarország felé fordult. Amerika a magyar nemzetet nemcsak a saját függetlenségéért, hanem az összes európai népek szabadságáért küzdőnek tekintette, amelynek győzelmétől függ Európában az önkényuralom bukása és a demokratikus intézmények elterjedése.

Az amerikai nép rendkívüli érdeklődését megérthetjük, ha tekintetbe vesszük a bécsi kongresszus után alakult Szent Szövetség által teremtett helyzetet. I. Sándor orosz cár őszinte lehetett azon magasztos keresztény elvek kinyilvánításában, amelyekre a Szent Szövetség alapítva volt. Azonban Metternichnek sikerült a Szent Szövetséget a féktelen önkényuralom és központosítás szolgálatába állítani s a sűrűn tartott nemzetközi kongresszusokon oly elvek kimondására és utóbb gyakorlati alkalmazására bírni, amelyek egyenes tagadása voltak a nemzetek önrendelkezési és önkormányzati jogának, s minden tekintély és jog letéteményeseivé egyedül az uralkodókat tették, akik cselekedeteikért csak az Istennek felelősek.

Jól mondá tehát Webster Dániel, a kiváló amerikai államférfiú és szónok, a görögök szabadságharcáról 1824-ben mondott híres beszédében, hogy ezek az elvek Európát a középkor sötétségébe viszik vissza; Amerikát illetőleg pedig azt jelentik, hogy kormányrendszere és egész léte jogtalan, és hogy az amerikaiak tulajdonképen lázadók vagy anarchisták, akiknek

államát a civilizált hatalmasságok csak azért tűrik meg, mert még nem találják alkalmasnak az időt az igaz elvek szerint való átalakítására.

Amerika népe jól tudta, hogy Európa hatalmasai törvényteleneknek és csak múló kísérleteknek tekintik azon intézményeket, amelyekért vérüket ontották volt, amelyekben fanatikus módon hisznek és amelyeknek tulajdonítják haladásukat és jólétüket. Kossuth és a magyar nemzet győzelmétől az amerikaiak tehát a saját vindikációjukat remélték; ezért érdeklődtek olyannyira a magyar függetlenségi harc kimenetele iránt, ezért éreztek oly mélységesen a magyar nemzettel és különösen a magyar menekültekkel bukásuk idejében, ezért szabadították ki Kossuthot és társait kisázsiai internátságukból, ezért hívták meg őt Amerikába, mint a nemzet vendégét, ezért fogadták őt megható szeretettel és rendkívüli megtiszteltetésekkel.

Kossuth első érintkezése Amerikával 1848 december elején volt. A magyar és osztrák csapatok között az összeütközés akkor szinte elkerülhetetlennek látszott, s ezért Kossuth Amerika bécsi ügyvivőjéhez, Stiles H. Vilmoshoz fordult, hogy járjon közbe az osztrák kormánynál a békés kiegyenlítés érdekében. Üzenetét regényes körülmények között egy parasztruhába öltözött úrinő adta át Stilesnek, aki beszélt is Schwarzenberg herceggel, majd ennek kérelmére Windisch-Graetz herceggel, de ez utóbbi kijelentette, hogy „lázadókkal nem tárgyal”.¹ A következő év június közepén Kossuth Lajos

¹ *William H. Stiles: Austria in 1848—49.* II. kötet, 156—157. Magyarban lásd Kropf idézett cikkét a Budapesti Szemlében, 1901 május. Pulszky szerint (*Harper's New Monthly Magazine*, 1852 május, 853. oldal) a rejtélyes hölgy akkor még lány volt, s később gróf Motesiczkyhez ment férjhez. Londonban 1850-ben kétkötetes munka jelent meg *Personal Adventures during the late War of Independence in Hungary* címen egy magát *Baroness von Beck-*nek nevező nőtől, amelyben a szerző azt állította magáról, hogy ő volt az, aki Kossuth levelét elvitte Stileshez. Egyesek szerint ez a nő azonos volt a *Racidula* néven ismert kémmel, aki a függetlenségi harcban a magyarokat is szolgálta. Minthogy könyve magyarbarát volt, nem érthető, hogy Pulszky mért üldözte őt Angliában oly nagy kíméletlenséggel. A szerencsétlen nőt Birminghamben éjnek idején elfogták, s amikor másnap reggel a rendőrkapitány elé hurcolták (mert járni a kiállott izgalmak követ-

követet küldött az amerikai kormányhoz, aki azonban csak a világsi fegyverletétel után érkezett oda.¹ Csaknem ugyanazon időben, június 18-án, az amerikai kormány titkos megbízottat küldött Magyarországra Mann Dudley Ambrus személyében, akinek feladata volt Magyarország helyzetéről jelentéseket küldeni, hogy függetlensége — ha a magyar kormány képes magát fenntartani — elismertessék. Ez a titkos megbízott csak Bécsig jutott el, s onnan küldte jelentéseit az amerikai kormányhoz.² Amikor ezeknek egy részét az Egyesült Államok kormánya Mann megbízólevelével együtt 1850-ben nyilvánosságra hozta, Ausztria washingtoni ügyvivője, Hüsemann lovag, kihívó és fenyegető hangon tartott jegyzékben utólagosan óvást emelt Mann kiküldetése ellen. Ez alkalmat nyújtott Webster Dánielnek, aki akkor másodszor volt Amerika külügyminisztere, egyik leghíresebb diplomáciai irata, az úgynevezett *Hüsemann letter*, megírására, amely nagyszerű kifejtése az amerikai kormányzati elveknek. Webster igen erélyesen utasította vissza Ausztria tiltakozását, védelmébe vette Kossuthot és hozzátette, hogyha az osztrák kormány tényleg úgy bánt volna az amerikai kormány megbízottjával, mint kémmelel, aminek lehetőségéről az óvásban szó van, az Egyesült Államok népe „megkövetelte volna kor-

keztében nem tudott), ott meghalt. Lásd *Richard Bentley: The Persecution and Death of the Baroness von Beck at Birmingham in August, 1851*. London, 1852, 8°, pp. 23.

¹ Lásd cikkemet: *Damburghy követ úr*, a *Századok* 1910 júniusi számában.

² A jelentések egy részét az amerikai kormány még 1850-ben kiadta, mint *Senate Document No. 43., 31st Congress, 1st Session*. Egy Webster és Kossuth egymáshoz való viszonyáról 1908-ban angolul írt értekezésemben panaszkodtam amiatt, hogy az amerikai külügyminisztérium nem engedi meg a még ki nem nyomtatott jelentések megtekintését. Ez az értekezés Lodge C. Henrik szenátor kezei közé is került, aki annak alapján a szenátusban indítványt tett a titkos jelentések közzététele iránt. Ezek 1910-ben mint *Senate Document No. 279., 61st Congress, 2d Session* meg is jelentek. Azonban ez a kiadás sem volt még teljes, úgyhogy a világháború alatt, Ferenc József halála után, Lodge szenátor indítványára újabb, állítólag már egészen teljes kiadás jelent meg, mint *Senate Document No. 282., 65th Congress, 2d Session*. Mann kiküldetésével és jelentéseivel részletesebben foglalkoztam a *Századok* 1910 májusi, szeptemberi és októberi számaiban.

mányától, hogy Ausztrián a köztársaság úgy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést megtorolja“¹

Kossuth amerikai fogadtatásával és körúttjával nem lehet most részletesen foglalkoznom.² Nem volt még egy külföldi, Lafayette-et sem véve ki, aki oly mély benyomást tett volna az amerikaiak lelkére, s abban oly tiszta és magasztos érzelmeket keltett volna fel, mint Kossuth. Megnyilvánult ez nemcsak demonstratív fogadtatásokban, felvonulásokban és bankettekben, hanem az irodalomban is. Arnold, Browning Erzsébet, Garrison, Griscom, Lowell, Massey, Swinburne, Whittier és egy egész sereg kevésbbé híres amerikai és brit költő ódát írt hozzá, az amatőr költőktől különféle helyi lapokban és folyóiratokban róla megjelent költemények száma pedig légió. Bryant és Longfellow prózai iratokban, Emerson és Choate Rufus szónoklatokban dicsőítették. Putnamné Lowell Mária, a költő nővére és az amerikai nők egyik legnemesebbike, a *Christian Examiner*ben három hosszú cikkben cáfolta meg

¹ *Senate Document No. 9., 31st Congress, 2d Session.* Magyarul Kossuth *Iratainak* III. kötetében, pp. 323—336. Lásd idézett cikkemet is a *Budapesti Szemle* 1907 júniusi számában.

² Kossuth amerikai útjára nézve a fontosabb források a következők: *Report of the Special Committee... of the City of New York... for the Reception of Gov. Louis Kossuth.* New-York, 1852, 8°, pp. 756. — *Kossuth in New England.* Boston, 1852, 8°, pp. IV—343. E könyv névtelen szerkesztője *Carter Robert*, a benne közölt beszédek pedig *Mr. Coggshall*, a *New York Tribune* munkatársa gyűjtötte össze, aki Kossuthot amerikai útján mindenhová elkísérte. Ennek következtében a *New York Tribune* jelentései a legrészletesebbek és legmegbízhatóbbak. — *Francis and Theresa Pulszky: White, Red, Black.* New York, 1853, 8°, 2 kötet. — Ezeken kívül számos kisebb-nagyobb könyv és füzet jelent meg akkoriban a magyar függetlenségi harerről, Kossuth életéről, angliai és amerikai beszédeiről. A folyóiratok is tele voltak hasonló tartalmú cikkekkkel. A kongresszusban elmondott beszédek nemesak a *Congressional Globe*ban jelentek meg, hanem többnyire külön füzetekben is. Az újabb történelmi irodalomban legrészletesebben foglalkozik Kossuth amerikai útjával *James Ford Rhodes* híres munkájában. *Histry of the United States from the Compromise of 1850.* New York 1892, 7 kötet, az első kötetben, III. fejezet. — Magyar források: *Pulszky Ferenc: Életem és Korom*, a II. kötetben, és *László Károly: Napló-Töredékek.* Budapest, 1887, 8°, 104—240. Pulszky Kossuth titkárja volt akkor, s így ismerte az ügyek belső történetét is, míg László Kossuth kíséretéhez tartozott ugyan, de a bizalmasabb részleteket nem ismerte.

Bowen Ferencnek, a *North American Review* szerkesztőjének, rágalmait, míg a híres lapszerkesztők közül különösen Greeley Horatius említendő, akinek hatalmas vezérekkel a *New York Tribune*-ban közbeszéd tárgyai voltak. Hónapokig valóságos Kossuth-láz, némelyek szerint Kossuth-őrjöngés, uralkodott Amerikában, s voltak emberek, akik Kossuthot diadalútjában városról-városra követték, mint a bolygók plánetájukat.

Kossuth rendkívüli szónoki sikere Angliában és Amerikában annál is inkább esodálatos, mert ő csak felnőtt korban, budai fogságában kezdett angolul tanulni, még pedig nem élő mesterektől, hanem Shakespeare-től és a biblia angol fordítóitól, s csak száműzetése alatt volt alkalma angolokkal érintkezni. Szónoki hatásának egyik forrása a Shakespeare-ből és a bibliából átvett elavult vagy archaikus kifejezések használata volt. Kossuth egy-egy új szóval gazdagította a magyar és az angol nyelvet; a magyar szó a *tény*, az angol a *solidarity*. Mindkettő jellemző alkotójára.

Kossuthnak azonban nem az volt a szándéka, hogy a népszerűség és hősimádás balzsamával gyógyítsa meg sebeit, sem az — amit sokan hittek —, hogy Amerikában letelepedjék, ahol bizonyára előkelő pozícióhoz és tekintélyes vagyonhoz jutott volna, mint pl. a német politikai emigránsok vezére, Schurz Károly. Neki hazája megsegítésére alaposan átgondolt programja volt, amelyet különféle gyűléseken az amerikaiak elé is terjesztett. Ezt a programot Webster Dániel említett híres beszédére alapította, ami annál is bölesebb számítás volt, mert Kossuth Amerikába érkezésekor Webster Dániel mint külügyminiszter irányította az Egyesült Államok külügyi politikáját és az 1824-i beszédében kifejtett elveket a híres *Hülsemann letter*-ben épp akkoriban ismételte meg. Webster Dániel Kossuth jelenlétében ki is jelentette, hogy a görög függetlenségi harcról mondott beszédében és a Hülsemann-levélben benne van az, amitől el nem távolodhatnék anélkül, hogy önmagát ne hagyná el.¹ Kossuth azonban egy lépéssel tovább ment mint Webster, viszont egy lépéssel innen maradt Wilson Woodrow népszövetségi eszméjén. Kossuth

¹ Webster ezt az 1852 január 7-én Kossuth tiszteletére a kongresszus tagjai által rendezett banketten tartott beszédében mondta.

ugyanis azt akarta, hogy törvényhozása és kormánya útján és a brit kormánnyal egyetértőleg mondja ki az amerikai nemzet, hogy ha egy külföldi hatalom (Oroszország) valamely nemzetet (Magyarországot) önrendelkezési jogának gyakorlásában erővel akarná megakadályozni, ezen jogtalan beavatkozást a maga részéről való beavatkozással lenne kénytelen ellensúlyozni. Ez volt a Kossuth-féle *Intervention for Non-Intervention* elv, amelyet Wilson több mint 60 évvel később a Népszövetség tervezetében igyekezett érvényre juttatni.

Tudjuk, hogy a Wilson-féle Népszövetség eszméje Amerikában nem talált osztatlan tetszésre s a szenátus nem ratifikálta azokat a békeszerződéseket, amelyek a Népszövetségre vannak alapítva. Érthető tehát, hogy 1852-ben, amikor az Egyesült Államok még nem voltak igazi nagyhatalom és még szó szerint vették Washington Györgynek búcsú-beszédében mondott azon szavait, hogy tartózkodjanak az európai ügyekbe való beavatkozástól és állandó szövetségektől, Kossuth kérelme a legmagasabb fórumoknál nem talált elfogadásra, bár nem egy gyűlés, egyesület, sőt állami törvényhozás is kérte a kongresszust az *Intervention*-elv kimondására.

Kossuthot Washingtonban bemutatták a kongresszus mindkét házában, s a képviselőházban beszédet is kellett tartania. Oly kitüntetés ez, amelyben előtte csak Lafayette, Washington segítő társa, utána pedig csak gróf Apponyi Albert részesült. Három külföldi, akik közül kettő magyar volt!

Washingtonból Kossuth elzarándokolt a közeli Mount Vernonba, Washington György kriptájához és koszorút helyezett a nagy hazafi koporsójára. Nem egy amerikai újságíró szerette volna megtudni, hogy mit gondolt „Magyarország sikertelen Washingtona“-a, amint őt Amerikában gyakran nevezték, amikor a sikerdús Washington sírjánál térdepelt. De ő sokáig megőrizte titkát s csak harminchárom év múlva írta meg egy levélben, amely *Tratai* népes kiadásának bevezetésében jelent meg.

E levélben elmondja, hogy ájtatos kegyelettel közeledve a szerény kőkoporsóhoz, szemei előtt megelevenedtek a nagy ember sikerdús pályájának eseményei, s úgy tetszett neki, mintha a kőkoporsó egyik oldalán fölemelkednék a függetlenségükért küzdő amerikai gyarmatok mosolygó képe, a mási-

kon pedig nemzetének ezer sebből vérző halvány alakja. És szemléletéből összehasonlítás szövődött a két kép felől.

Az amerikai gyarmatok sérelmei minő elenyésző csekélységek azon jogsértéshez, azon esküszegéshez, azon nemzeti létirtó támadáshoz képest, amely a magyarokat, a gyanutlanokat, a béke utáni álmukból élet-halál harcra riasztotta fel.

Az amerikai gyarmatok igénye a függetlenségre csak egy még nem született nemzet-embryo igénye volt, a magyaroké egy ezredév óta élő nemzeté, amelynek ősi jogát a függetlenségre kétoldalú szerződések, királyi eskük hosszú sora szentelték meg. Ők olyasmit akartak megszerezni, amivel még nem bírtak, a magyarok csak azt akarták megtartani, ami jogos tulajdonuk volt.

És mégis — ilyen a sors szeszélye — az amerikai gyarmatok függetlenségi küzdelmét idegen segítséggel áldotta meg a szerencse, legnagyobb szorultságuk idején; a magyarokra idegen erőszak átka zuhant, hogy elűzze ajkaiktól a legjobbjaik vérözöne árán kivívott győzelem édes gyümölcsét.

A francia *király*, aki még csak alkotmányos király sem volt, hadsereget, pénzt, ágyút és hadiszert küldött a szorongatott amerikai köztársaságnak; a győzedelmes Magyarországnak a francia *köztársaság* még annyit sem tett meg, hogy az oroszok kevély cáriját beavatkozásának jogsértésére figyelmeztesse.

Amint az ellentétek emlékezetének villáma Washington sírjánál keresztüleikázott agyán, keserű panasz tolult ajkaira az erkölesi világrenden uralgó végzetek ellen, erőt vett rajta az érzelmek vihara, könnyek önlöttek végig arcán, s feje zokogva hanyatlott a sír rácsozatára. De hirtelen eszébe jutott, hogy — mint mindenütt Amerikában — ide is tömeg kísérte, s érzelmeinek vihara a henye tömeg látványául szolgálhatna. Letörlé tehát könnyűit, s mintegy szégyenkezve nézett körül. De esend vala körülte, a tömeg nemes gyöngédséggel félrevonult. Csak *egy* emberi lény volt közelében, egy szerezsen a rabszolgák fajából, aki vigyorogva nyujtott neki néhány pálcát, amelyeket valamely bokorról vágott le Washington sírja mellől.

Minő keserű gúnykacaja volt a sorsnak abban a jelenetben, azon a helyen! Most már le van mosva a rabszolgaság szégyenfoltja a tengeren túli nagy köztársaság büszke címer-

pajzsáról — a lemosás tenger vérbe került —, de akkoron még csak a bot volt az, ami annak a vigyorgó négernek fajára a dicsőséges amerikai szabadságharcból örökségül szállott.

És ekkor eszébe jutott, hogy a magyar nemzet már sok század óta nem ismer rabszolgaságot, még földhöz ragadt szolgálviszonyról is már jó régóta nem tudott. És eszébe jutott, hogy a magyar nemzet még a kiváltságok korában sem kötötte fajhoz a szabadalmak élvezetét; az ő nemzedékének pedig még a jobbagyság azon mérsékelt neme, amely a hűbériség korából fölmaradt, is bántotta a lelkiismeretét, s e nemzedék a jobbagynép millióit faj-, nyelv- és valláskülönbség nélkül szabad földbirtokosokká és egyenlő jogú polgárokká tette.

És ekkor egy dobbanása az önértetnek liktetett föl mellében, s fölemelt fővel hagyta el Amerika legnagyobb polgárának, szabadságharca polgári erényű vezérének, a becsület és erkölesi nagyság példányképeinek sírját.

Érdemes felemlíteni, hogy Kossuth amerikai ellenfelei túlnyomólag két egymással szembenálló táborból kerültek ki. A rabszolgaság intézményének hívei attól tartottak, hogy Kossuth agitációja a szabadság érdekében elő fogja mozdítani az abolitionisták ügyét, ez utóbbiak viszont szemére hányták, hogy a rabszolgaság eltörlését nem vette fel programjába. A fenti levél közlése előtt is tudta mindenki, hogy mi Kossuth nézete a rabszolgaságról; ő a kérdés vitatását azért kerülte el, mert nem akart mint külföldi egy amerikai pártkérdésbe beavatkozni, ami, eltekintve az illendőség kérdésétől, taktikai hiba is lett volna.

Ha Kossuth amerikai körútja az azonnali gyakorlati haszon szempontjából nem járt is teljes sikerrel, mégis mélységes hatást tett Amerikára, amely még ma sem szűnt meg egészen. Még azok is, akik terveit ellenezték, el voltak ragadtatva magnetikus egyéniségétől és szónoki képességétől, önzetlen hazafiságát pedig évtizedekig példaként állították az amerikai ifjúság elé,¹ s beszédeiből egyes részeket bevettek az amerikai iskolakönyvekbe.

¹ Ma is nehéz meghatottság nélkül olvasni azokat az üdvözlőiratokat és verseket, amelyeket a philadelphiai iskolás gyermekek intéztek Kossuthhoz. *The Welcome of Louis Kossuth, Governor of Hungary, to Philadelphia, by the Youth, December 26th, 1851.* Published by Dr. P. H. Skinner. Philadelphia, 1852. 16-mo, IV +

Kossuth Lajos nyolc havi amerikai tartózkodása után nejével, gróf Bethlen Gergely és Ihász Dániel alezredes társaságában visszatért Európába; Pulszky Ferenc, aki mint titkára működött, már két héttel előbb utazott volt vissza Londonba. Ellenben a politikai menekültek, sőt olyan magyarok is, akiknek nem kellett okvetlenül menekülniük, csak nem tudták elviselni az osztrák zsarnoki uralmat, Amerikában maradtak, még pedig nagy részük véglegesen.

A magyar emigránsok között Kossuth megbizottja, s különben is a legtekintélyesebb ember Ujházy László, volt sárosi főispán és komáromi kormánybiztos volt, akit az amerikaiak általában *governornak*, kormányzónak, tiszteltek. Ő 1850-ben az Egyesült Államok kormánya által átengedett földön, Iowa állam déli részén, Decatur megyében New Buda név alatt magyar telepet alapított. Álma az volt, hogy ott nagy gyarmatot létesít, amelynek politikai élete a szabad amerikai polgárok, társadalmi és családi élete pedig a magyar földbirtokosok életmódja mintájára alakul. Mérföldekre belovagolta a *prairiet*, hogy megállapítsa Új-Budájának határait és kijelölje az emelendő középületek helyét. A saját magának kiválasztott földön nagy négyszobás házat épített fatörzsek-ből, amelyet tréfásan *log castlenek* neveztek, és amely akkor az egész megyében a legnagyobb ház volt. Két évvel a letelepedés után New Buda lett a megye első postaállomása, amelynek postamesterévé a kormány a volt sárosi főispánt és nagybirtokost nevezte ki.

Ujházy ott elvesztette feleségét és e miatt 1853-ban Texas államba, San Antonio közelébe költözött át, 1861-ben pedig Lincoln Ábrahám által amerikai konzullá neveztetett ki Anconába. 1864-ben visszatért Amerikába, ahol a sok lelki meg rázkódtatástól megtörve, néhány év múlva önkezeléssel vetett véget életének.

Az új-budai telepesek száma valószínűleg sohasem múlta felül ugyanazon időpontban a hetvenötöt, de ez a kis lakosság is folyton változott, költözködött. Itt keresett pihenést egy ideig a magával meghasonlott költő, Kerényi Frigyes, is. Varga Ferenc, Hainer Ignác és Radnich István idővel *log*

142 pp. Magyarul *Kossuth és az Amerikai Iskolás Gyermek*ek emlen a kolozsvári *Család és Iskola* 1910. évi 13–15. számaiban ismerteltem.

*cabin*juk, vagyis nyers fatörzsekből készült kunyhójuk helyébe „typikus iowai farmházat“ (valószínűleg téglából és deszkából) építettek és sikerrel űzték a földművelést. Varga húsz évig lakott a telepen (1851—1871), Hainer két részletben harmincegy évig (1855—1856 és 1860-tól 1890-ben bekövetkezett haláláig), Radnich pedig 1861-től kezdve több mint ötven évig és ott is halt meg. Hainer Ignác fiát, Jenőt, aurorai (Nebraska) ügyvédet, 1892-ben a kongresszus tagjává választották. A telepesek nagy része azonban inkább államférfiú vagy tudós, mint egy új ország föltárására alkalmas úttörő volt. Űri modorukért, az ókori klasszikusokban és a modern nyelvekben való jártasságukért, minden új eszmeáramlat iránt való érdeklődésükért bámulták őket az amerikaiak; de földművelési módszerüket szomszédjaik megmosolyogták. Ujházy „kastélyát“ utóbb Pomucz György foglalta el, s amikor a posta, hetenként egyszer, megérkezett és a világ minden részéből hozta a leveleket, lapokat és folyóiratokat, eszmeesérére nála gyülekeztek össze a telepesek. Politika, különösen nemzetközi politika volt a társalgás fő tárgya, s a száműzöttek levelezésben állottak az amerikai közélet vezető-cembereivel, mint Greeley Horatius-szal, Everett Edével, Garrison Vilmos-sal, Philips Wendellel, Lovejoy Owennel és másokkal. Amikor Decatur-megyét *townshipek*re, vagyis járásokra osztották, az, amelyben a magyar telep feküdt, a *New Buda Township* nevet nyerte. Ma csak ez örökíti meg a nevet, mert a posta-állomást a kormány már rég megszüntette. A telepesek lassanként más tájakra költöztek, s helyükbe gyakorlatiasabb bevándorlók (németek) kerültek, akik Ujházy „kastélyától“ néhány mértföldnyire Davis City név alatt ma is virágzó községet alapítottak.¹

A komáromi kapitulánsok közül való volt Prágay János honvédszázados is, akinek a magyar függetlenségi harerről írt könyve erről a tárgyról az első munka, amely angol nyelven megjelent.² Szegény Prágay az elnyomott cubai nép szabad-

¹ *Some Hungarian Patriots in Iowa*. By Lillian May Wilson in *The Iowa Journal of History and Politics*, October, 1913. Pp. 479—516. Magyarul a *Történeti Szemle* 1914. évi 3. füzetében ismerttettem.

² *Johann Prágay: The Hungarian Revolution*. New York, 1850. 12-mo, 177 pp. Ugyanakkor egy rövidített német kiadása is megjelent *Der Krieg in Ungarn* címen.

ságáért áldozta fel magát. 1851-ben nyole más magyarral együt résztvett a Lopez-féle sikertelen felkelésben és hogy elkerülje a *garottal* való kivégeztetés gyalázatát, a világosi fegyverletétel második évfordulóján, 1851 augusztus 13-án, agyonlőtte magát.¹

Igazi amerikai úttörő lett Xántus Jánosból, aki azonban nem a saját meggazdagodására használta fel kiváló képességeit, hanem a tudomány szolgálatába állította. A magyar forradalom előtt ügyvéd volt, azután résztvett a függetlenségi harcban mint honvédfőhadnagy, amelynek befejezése után az osztrákok lefokozták és beosztották közembernek. 1850-ben sikerült megszöknie, sok viszontagság után Angliába és onnan 1851 végén Amerikába kijutnia. Amerikai pályafutásának mérföldkövei (Feleky Károly newyorki bibliographus összeállítása szerint) a következők: Először mint napszámosnak kellett dolgoznia; 1852-ben a Pacific Vasút-expeditio topographusa; 1853-ban tanár volt New Orleansban; ugyanabban az évben farmot szerzett Texasban, a következő évet azonban már New Budán, Iowa államban töltötte; 1855-től 1857-ig az Egyesült Államok kormánya által az akkor még túlnyomólag csak indiánusoktól lakott Kansas territórium tudományos megvizsgálására kiküldött expedició tagja volt. 1857 március havában Washingtonba ment, ahol kinevezték az Egyesült Államok tengerpart-vizsgáló szolgálatába (*U. S. Coast Survey*) déli Californiába. 1861-ben rövid időre visszatért Magyarországra, de 1862-ben már ismét Amerikában volt és kineveztetett amerikai konzullá Manzanilloba, Mexicóba, ahol tudományos expediciót vezetett a Sierra Madreba. A kedvetlen éghajlat és a nagy megerőltetések következtében beteg lett és 1864-ben visszatért Magyarországra, ahol Akadémiánk tagja, a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgatója s a budapesti Allatkert egyik megalapítója lett, és 1868 végén

¹ A Lopez-féle felkelés részletes történetét megírta az expedició egyik tagja, Schlesinger Lajos, a *Democratic Review* 1852 szeptemberi, októberi, novemberi és decemberi számaiban. Magyarul dr. Kacziány Géza foglalkozott vele a clevelandi *Szabadságban*. 1911 december 21. Az expedició magyar tagjai voltak: Prágay János tábornok és vezérkari főnök, Schlesinger Lajos őrnagy, Radnies kapitány, Bontila, Eichler és Palánk hadnagyok, Biró, Nyikos és Virág közemberek.

mint a kormány kiküldöttje, résztvett egy keletázsiai expedícióban.

Amerikai tudományos munkálkodása alatt úgy a szárazföldön, mint a tengeren sok és nagyrészt ismeretlen specíesekhez tartozó állatot és növényt gyűjtött, és ezekből nemcsak az amerikai *Smithsonian Institution*nak, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak is juttatott. Édes anyjához és testvéreihöz Amerikából írott leveleiben sok érdekes részlet található úgy utazásairól az amerikai vadonban, mint az Amerikában élő magyarokról. Ezen levelekből 1858-ban és 1860-ban egy-egy kötet jelent meg Pesten,¹ míg angol nyelvű tudományos értekezései a philadelphiai Természettudományi Akadémia évkönyvében jelentek meg.² Ki nem nyomott angol jelentései a *Smithsonian Institution* levéltárában vannak.

Xántus személyes összeköttetésben állt Filmore Millard köztársasági elnökkel és több előkelő amerikaival. Különösen jó viszonyban volt Frémont C. Jánossal, a republikánus párt első elnök-jelöltjével, aki maga is a Vad Nyugat úttörői közé tartozott, s akiről azt írja, hogy személyes barátja, s talán az egyetlen jelentékeny ember volt, aki személyi és levélbeli összeköttetésben volt vele minden körülmények között. 1856-ban Kansasban egy patakot Frémontról nevezett el, egy másiknak pedig a *Hungarian Creek* nevet adta, amelyet az expedíció vezetője *Xantus Creekre* változtatott. Három amerikai tudományos társulat választotta meg tagjául, úgymint az *Academy of National Sciences*, az *American Philosophical Society* (mindkettő Philadelphiában van) és az *Athenaeum* Bostonban.

Meg kell még emlékeznem Akadémiánk egy másik kiváló tagjáról is, Vállas Antalról, aki a pesti egyetem matematikai

¹ *Xántus János Levelei Északamerikából*. Közli Prépost István. Pest, 1858, 8-vo, 175 pp., képekkel. — *Utazás Kalifornia Déli Részében*. Pest, 1860, 8-vo, 191 pp., képekkel. — A képeket Xántus maga rajzolta.

² *Proceedings of the Academy of Natural Sciences, Philadelphia*, 1858, 1859 és 1860. Értekezéseinek egy részét a londoni *Ibis* utána nyomta, 1859 január, 1860 január és április. A Xántus által először leírt és róla elnevezett madarakra vonatkozólag lásd: *Annual Reports of the Smithsonian Institution*, Washington, 1858—1864, és *Reports of Explorations and Surveys, U. S. War Department*, Vols. VIII and IX, 1857.

tanára volt, de állásától az osztrák uralom alatt megfosztatván 1851 végén Costaricába, s onnan csakhamar az Egyesült Államokba vándorolt ki. New Orleansban telepedett le, ahol mint pap és tanár fejtett ki figyelemreméltó működést. Megalapította az ottani tudományos akadémiát. (*The New Orleans Academy of Sciences*), amelynek titkárja lett. 1859-ben kinevezték a matematika tanárává az állami kollégiumba, amelynek neve 1860-ban *State Seminary of Learning and Military Academy of Louisiana* névre változtattatott; mai neve *Louisiana State University*. 1861-ben, a polgárháború kitörésekor, az intézet igazgatója lemondott, s helyettese Vállas lón. Két év múlva azonban az Unio ügyével való rokonszenve miatt meg kellett válnia állásától. 1869-ben halt meg New Orleansban, ahol egyik fia, Horatius, a *Times-Democrat* kiadóhivatalának igazgatója volt. Ennek egyik fia, Vállas H. Minor, a New Orleansban levő *Tulane University* tanára.¹

Hat évig volt tanár a new-orleansi kollégiumban Kocsis Sándor is, aki utóbb beutazta egész Észak- és Közép-Amerikát és azok közé tartozott, akik a középamerikai indiánusok nyelve és a magyar nyelv között rokonságot kerestek.

Kornis Károly szerkesztette az első magyar nyelvű ujságot Amerikában, a *Magyar Száműzöttek Lapját*, New Yorkban 1853-ban. Az első magyar nyelvű Isten-tiszteletet pedig Ács Gida református lelkész, Kossuth kutahiai tábori lelkésze, tartotta 1852-ben.

Lehetetlen itt részletesebben kiterjeszkedni az Amerikában akkor élő magyarok viselt dolgaira, akik idővel kisebb-nagyobb csoportokban elszéledtek az Unió majd minden államába New Yorktól Californiáig. Sokról közülük a polgárháborúra vonatkozó részben lesz szó, de itt mégis ki kell emelnem egy kiváló férfiút, Fejérváry Miklóst, aki több magyar emigránssal együtt az Iowa állambeli Davenport városban telepedett le. Ő is részt vett volt a magyar függetlenségi harcban és azok közé tartozott, akik nem kényszerűségből, hanem azért hagyták oda a szülőházát, mert nem tudtak a szolgaságba belenyugodni. Vagyonos földbirtokos volt, aki Davenportban 22 holdas park közepén házat építtetett magának. Böles befek-

¹ Feleký Károly közlése Vállas H. Minor tanár levele alapján. A Szimyeiben található adatok Vállas amerikai életéről tévesek.

etések útján vagyonát gyarapította és műveltségével és jellemével, különösen azonban jótékonyosságával megnyerte amerikai polgártársai tiszteletét. Egyetlen fia, Miklós, a polgárháborúban 17 éves korában hősi halált halt. Halála után leánya, Coelestin, aki most Magyarországon lakik, a parkot a házzal együtt a városnak adományozta, és az ott mai napig is *Fejérváry Park* néven ismeretes.¹

1851-ben Magyarországon járt Brace Loring Károly amerikai lelkész, aki híres emberbarát és a gyermekvédelmi mozgalom egyik megindítója volt. Annyira felkeltette volt érdeklődését a magyar nemzet hősi küzdelme, hogy személyesen akart az országgal és lakosságával megismerkedni. Utazgatott is egyik városból a másikba, Nagyváradon azonban az osztrák katonai rendőrség elfogta, s azon vád alatt, hogy Brace mint az emigránsok barátja összeesküvést akar szőni Ausztria ellen, börtönbe vetette. A vádnak persze semmi alapja sem volt, de így is csak a bécsi amerikai ügyvívő igen erélyes fellépésének tulajdonítható, hogy Brace egy hónap múlva kiszabadult a börtönből. Tapasztalatait vaskos kötetben adta közre,² ami nyomon követve a Hülsemann-levelet és Kossuth fogadtatását, annyira felpaprikázta a hangulatot Ausztria és a Habsburgok ellen, hogy a következő évben a Koszta-ügy csaknem háborúra vezetett. Ez az ügy különben a nemzetközi jog irodalmában is mint rendkívüli eset különös helyet foglal el.

Koszta Márton volt honvédtiszt Világos után Törökországba, s onnan Amerikába menekült, ahol 1852-ben megtette az amerikai honosítási törvényben előírt hivatalos nyilatkozatot, hogy szándékában van az Egyesült Államok polgárává lenni. 1853-ban, vagyis mielőtt még a teljes polgárjo-

¹ *Nicholas Fejérváry. In memoriam. A Tribute of Affection and Respect from Octave Thanet.* Budapest, Franklin Társulat, 1898. 8-vo, 51 pp. Octave Thanet dr. *French Alice* hírneves írónő álnéve, aki ma is Davenportban lakik. Lásd továbbá: *August P. Richter: Geschichte der Stadt Davenport und des County Scott, Davenport, 1917, 39. fejezet, Die Ungarische Immigration*, pp. 416–442. Richter angol cikksorozatát is írt a Scott megyében letelepedett Kossuth-magyarokról a *Davenport Democrat and Leader* 1920 július 11., 18. és 25-i számaiba.

² *Charles Loring Brace: Hungary in 1851; with an Experience of the Austrian Police.* New York, 1852. 8-vo, XIV + 419 pp.

got elnyerte volna, valami magánügyben Amerikából Snyrnába, tehát török területre utazott, ott az amerikai konzul védelme alá helyezkedett és tőle oltalom-levelet, úgynevezett *tezkeret*, kapott. Egy napon felbérelt csavargók beléje kötöttek és a tengerbe lökték, ahonnan a *Huszár* nevű osztrák hadi *brig* egy csónakja, amely úgy látszik, már várt reá, felszedte, osztrák matrózok a hadihajó fedélzetére hurcolták és ott vasra verték. Az amerikai konzul tiltakozását az osztrák tengerészkapitány semmibe sem vette. Véletlenül azonban ugyanakkor odaérkezett a *St. Louis* nevű amerikai hadi *sloop*, amelynek bátor kapitánya, Ingraham Duncan Náthán, a konzullal való megbeszélés után, odaállította nagyságra és fogyverzetre nézve kisebb hajóját az osztrák hajó mellé, rászegezte ágyúit és lövéssel fenyegette, ha Kosztát estig ki nem adják. Ez a merész fellépés hatott. Az osztrák kapitány nem mervén megkockáztatni a fegyveres összetűzést és ennek következtében egy háború lehetőségét, átadta Kosztát a francia konzulnak, aki őt azután szabadon bocsátotta. Az osztrák kormány, amely az osztrák kapitányt az eset után tüntetőleg előléptette, Hülsemann washingtoni ügyvivő útján óvást emelt az amerikai kormánynál, hosszú jegyzékben igyekezve kimutatni, hogy Ingraham eljárása a nemzetközi jogba ütközött. Az akkori amerikai külügyminiszter, Marcy L. Vilmos, szintén igen hosszú jegyzékben válaszolt és ugyanesak a nemzetközi jogból bizonyította, hogy az amerikai eljárás helyes volt. Az amerikai kongresszus pedig Ingraham kapitánynak vitéz és emberséges magatartása jutalmául külön emlékérmét veretett, aki egyébként az ügyből kifolyólag sok ovációban és kitüntetésben részesült.¹

¹ A hivatalos amerikai iratok a Koszta-ügyről mint *House of Representatives Document No. 1, 33d Congress, 1st Session* jelentek meg. Az egykorú amerikai lapok sokat foglalkoztak az ügyvel. A philadelphiai *Public Ledger* 1853 július 30-án többek között ezt írta: „Ügy látszik, hogy az osztrák hajó hadnagya azt mondta volt Ingrahamnak, hogy a hajón ninesen fogoly. Ingraham kapitány Brown amerikai konzul kíséretében másodszor is felment a hajóra és ezeket mondta Schwarz kapitánynak: „Uram, az Ön hadnagya hazudott; az amerikai haditengerésznél a legutolsó cabinfiú sem követne el ily gyávaságot.“ Követelésére Kosztát, aki vasra volt verve, felhozták a fedélzetre. — Amerikai Ön? — Nem, magyar vagyok. — Van-e amerikai útlevele? — Amire

VI. Az amerikai polgárháború.

A Kossuth-korszakban Amerikába került magyar emigránsok száma az Egyesült Államok lakossága, sőt az ott lakó külföldi bevándorlók számának is csak jelentéktelen hányada volt. A magyar emigránsok abban is különböztek a más országokból Amerikába vándoroltaktól, hogy legnagyobb részük politikai emigráns volt, akik főképp a társadalom középső és magasabb rétegeiből kerültek ki, s így képzettség, jellem és önkormányzatban való tapasztalatok tekintetében magasan kiemelkedtek a többi bevándorló közül. Igaz, hogy a német, lengyel, cseh és olasz bevándorlók között is voltak ilyen politikai menekültek. Ezek azonban ott élő honfitársaiknak csak kis részét tették ki, mert az ő bevándorlásuknak inkább gazdasági, mint politikai okai voltak.

Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy amikor 1861-ben az Unió fennmaradásának vagy széthomlásának kérdését a karddal kellett eldönteni, a magyarok lelkesen feleltek meg Lincoln Ábrahám önkéntesek iránti felhívásának. Az amerikai statisztikában 1860-ban a magyarok külön még nem szerepeltek, becslésem szerint azonban számuk legfeljebb 4000-t tehetett ki. Ezek közül mintegy 800 szolgált az Unió hadseregében, akik közül mintegy 80—100 lehetett a tiszt. Oly számarány ez, amilyent az Amerikában élő nemzetiségek közül egy sem ért el.¹

mint egy tökfilkó azt válaszolta: Nincs. Magyar vagyok és mint magyar akarok meghalni.“ Eszerint Kosztát saját maga ellenére mentették meg az amerikaiak. Az ügy nemzetközi jogi vonatkozásait tárgyalja *A Digest of the International Law of the United States*, edited by Francis Wharton, LL. D., Washington, 1887, II. kiadás, II. kötet, pp. 357—359.

¹ A magyaroknak az amerikai polgárháborúban való szerepléséről részletesebben írtam a *Hungarians in the American Civil War* című könyvecskémben, Cleveland, 1913, 12-mo, pp. 61, amelyben az amerikai források is fel vannak sorolva.

Az amerikai csehek *historicus*a, Čapek Tamás, egyik könyvében a polgárháborúról írt fejezetben azt a tréfás megjegyzést teszi, hogy a csehek több muzsikust szolgáltattak az amerikai hadseregnek, mint táborno­kot (t. i. táborno­kot egyet sem szolgáltattak).¹ A magyarok csak csekély hányadát tették ki az Amerikában élő cseheknek, azonban katonai ráter­mettségük­nél és az ügy iránti őszinte lelkesedésük­nél fogva annyira kitüntették magukat, hogy közülük nem kevesebb mint kettő lett altábornaggyá, öt pedig dandár-tábornokká. Ezenkívül 15 ezredest, 2 alezredest, 14 őrnagyot, 15 kapitányt és számos alacsonyabb rangú tisztet és orvost szolgáltattak az Uniónak. Stahel (eredeti nevén Számvald) Gyula altábor­nagy egy hadtest, Asbóth Sándor altábornagy egy hadosztály és egy katonai kerület, Schoepf Albin dandár-tábornok egy hadosztály és egy erősség parancsnoka volt, míg Knefler (Knöpfler) Frigyes, Kozlay Jenő, Munde (Mándy?) Károly és Pomucz György dandár-tábornokok, valamint Zsulavszky László ezredes dandárok élén állottak.

Nagyon kevés magyar telepedett volt le a rabszolgatartó államokban, kivéve Missourit, minthogy ösztönszerűleg gyű­lölték a rabszolgaságot és nem akartak rabszolgamunkát fel­használni. Ennek következtében a déli confederált államok hadseregében csak egy magyarral találkozunk, Estván B. lovassági ezredessel. De ő is csak szomszédai nyomásának engedve lépett be a déli hadseregbe, s azt, mihelyt becsülettel tehet­te, ott is hagyta.

Minthogy a magyarok számra nézve kevesen voltak, nem is állíthat­tak ki teljesen magyar ezredet, amint például a németek és írek tették. Mindazonáltal két olyan katonai szer­vezet volt a polgárháborúban, amely magyar jellegűnek volt tekinthető. Az egyik a *Garibaldi-Gárda* néven ismert 39-ik newyorki gyalogos ezred volt, amely különféle nemzetiségű katonákból toboroztatott, különösen magyarokból és olaszok­ból, de a magyar elem tette ki az ezrednek közel felét. Az ezred uniformisa az olasz *Bersaglieri*hez hasonló volt, a kalpagon hatalmas kakastollal. Az ezrednek három zászlaja volt, ú. m. egy amerikai, egy magyar és egy úgynevezett Garibaldi-

¹ *Thomas Čapek: The Čechs (Bohemians) in America.* Boston. 1920, 155. oldal.

zászló. Első ezredese magyar ember volt, Utassy Frigyes, de több más magyar tisztje is volt. Ezek között Vékey Antal őrnagy, Sándory Viktor, Takács Ferenc és Utassy Antal kapitányok, valamint Tenner Lajos, Utassy Károly és Zerdahelyi Károly hadnagyok voltak. Az ezred igen hősiiesen viselkedett az összes keleti hadjáratokban.

A másik félig magyar szervezet egy önkéntes század volt, amely Lincoln elnök beleegyezésével a *Lincoln Puskások* nevet vette fel és egyike volt a legelső katonai alakulatoknak. Szervezője Mihalóczy Géza honvédtiszt volt, aki magyarokból és csehekből állította össze Chicagóban csapatát és gyakoroltatta embereit, mielőtt még az első fegyverbehívás megtörtént volna. Amikor tehát Swift tábornok a háború elején parancsot kapott, hogy Cairóba, Illinois államba, csapatokat küldjön, néhány más századdal együtt rögtön magával vitte a Lincoln Puskásokat is. Cairóban a tüzérség megszervezésével Wagner ezredes volt megbízva. Ez azonos volt Wagner Gusztáv honvédőrnaggyal, akinek édesanyja szöktette ki Kossuthnét Törökországba, ő maga pedig Kutahiában volt internálva.

Mihalóczy jobb keze Kovács Ágoston hadnagy, volt honvédtiszt, volt a Lincoln Puskásoknál, s amikor e csapatot beolvasztották a 24-ik illinoisi gyalogezredbe, Kovács már őrnagyi rangban került át oda, Mihalóczy pedig ezredese lett. Ebben az ezredben még két volt honvédtiszt szolgált, úgymint Kune Gyula őrnagy és Jekelfalussy Sándor kapitány. Mihalóczy Buzzard Roost Gap mellett, Tennessee államban, esett el 1864-ben és a chattanoogai nemzeti temetőben van eltemetve.

1861 július havában Frémont C. János tábornok a nyugati haderők parancsnoka lett, és ő alája tartozott egész Missouri, Kansas, Illinois és Kentucky. Bár igen népszerű ember volt, sok ellensége is volt, akik gyakran kritizálták egyrészt azért, mert sok külföldit, különösen magyart és németet alkalmazott, másrészt azért, mert a felesigázott közvélemény rögtöni sikert várt tőle, ami kellő előkészület és felszerelés hiányában természetesen nem következhetett be. Ami a külföldi tiszték alkalmazását illeti, más út aligha állt nyitva előtte, minthogy nyugaton akkor még nem voltak milícia-szervezetek, a rendes hadsereg tisztjei közül pedig sokan átpártoltak

a déli confederációhoz. De legnagyobb ellenségei is elismerték, hogy kiváló személyes varázssal bíró ember volt, aki megtudta nyerni emberei ragaszkodását és lelkesedést tudott beléjük önteni. Vezérkarán a következő magyar tisztek voltak: Asbóth Sándor dandár-tábornok, vezérkari főnök; Fiala I. János ezredes, mérnökkari főnök; Wagner Gusztáv ezredes, tüzérségi parancsnok; Zágonyi Károly őrnagy, a testőrség parancsnoka; továbbá Albert Anselm ezredes, Haskell Leonidas és Reményfi József kapitányok, mint hadsegédek.

Rövidesen nagy hírnévre tett szert Zágonyi Károly volt honvédhuszártiszt, a Frémont Testőrsége nevű kis lovasesapat parancsnoka, aki 1861 október 25-én Springfieldnél, Missouri államban, vakmerő lovassági támadással megverte és megsemmisítette a túlnyomó számban lévő ellenséget. Ez a huszáros támadás, amelyben Majthényi Tivadar hadnagy, báró Majthényi Józsefnek a fia, szintén igen kitüntette magát, *Zágonyi halál-lovaglása* néven került be az amerikai történelembe és sokban hozzájárult ahhoz, hogy a háború elején kissé gyengén álló unionista ügy híveit a kezdődő esüggedésből felrázza és új reménnyel töltse el.¹

Frémontot száz napi parancsnokság után politikai ármányok következtében elmozdították a parancsnokságtól, bár utóbb ismét kinevezték; a testőrséget pedig feloszlatták. Zágonyinak ugyan ezredességet ajánlottak fel egy másik ezredbe, de ő parancsnok iránti hűségéből ezt nem fogadta el. A következő évben azonban Frémont alatt mint ezredes szolgált tovább.

Asbóth Sándor, volt honvédezredes a Pea Ridge melletti csatában tüntette ki magát először, amelyben balkarján meg is sebesült, de másnap ismét nyeregben volt. A Missouri állambeli hadjárat befejezése után Kentucky államban a Columbusi Körzet parancsnoka lett Fort Pickens-ben. Itt a Marianna melletti ütközetben két sebet kapott. Egyiket a jobb karjában, a másikat az állkapcsában. 1865-ben kiváló szolgálataiért címzetes altábornaggyá nevezték ki, utána nemsokára Buenos Airesbe került mint az Egyesült Államok argentinai követe. Ott is halt meg 1868-ban a Marianna mellett kapott fejseb felújulása következtében.

¹ Lásd cikkemet a *Budapesti Hirlap* 1910 augusztus 30-i számában: *Zágonyi, a springfieldi hős.*

Asbóthnál is többre vitte a polgárháborúban Stahel (eredeti nevén Számvald) Gyula volt honvédfőhadnagy és pesti könyvkereskedő. Ő hozzá írta Petőfi *Egy Könyvárús Emlékkönyvébe* című tréfás versét. Amerikába 1856-ban érkezett és kezdetben mint ujságíró kereste kenyerét, amíg a polgárháború alkalmat nem nyújtott kiváló katonai és szervezőképessége érvényesítésére. A Bull Run melletti első csatában már kitüntette magát, amikor a megvert Unio-hadsereg visszavonulását a parancsnoksága alatt álló nyolcadik newyorki gyalogezreddel fedezte, s evvel megakadályozta a délieknek egész Washingtonig való előrenyomulását. Lincoln elnök akkor magához hívatta Stahelt és személyesen fejezte ki előtte elismerését. 1863-ban megkapta a 11-ik hadtest parancsnokságát, amelyről azonban nemsokára barátságból lemondott Schurz Károly, az amerikai németek vezére javára. Ekkor az első lovassági hadosztály parancsnoka lett és mint ilyen Piedmont mellett sebesülése dacára, személyesen vezetett egy lovasrohamot, amely a csatát az Unio-hadsereg javára döntötte el. Hősiességéért a kongresszus megszavazta neki a *medal of honor* nevű kitüntetést, amely a legmagasabb katonai kitüntetés az amerikai kongresszus hatalmában. A háború után Stahel az Egyesült Államok chinai és japáni szolgálatában kapott magas állást. 1885-ben visszavonult New Yorkba, ahol az ország egyik legnagyobb pénzintézetével került kapcsolatba. Kedves egyénisége, magas ideáljai és jótékonyága sok barátot és tisztelőt szerzett neki. 1912-ben halt meg és az arlingtoni nemzeti temetőben talált örök nyugalmat, ahol gyönyörű síremlék jelzi nyugvóhelyét.¹

A már előbb említetteken kívül még a következő magyar tisztokról találtam amerikai forrásokban adatokat:

Csermelyi József honvédhadnagy, a 82-ik színes gyalogezred őrnagya.

Décsy Ede, honvédhadnagy, amerikai őrnagy.

Décsy Milton Lajos, hadnagy.

Dobozy Péter Pál, aki 16 éves korában megszökött a semináriumból és beállt honvédek. Tagja volt az olaszországi ma-

¹ Stahel életrajzának vázlatát megírtam a *Budapesti Hírlap* 1913 április 27-i számában. Iratait a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, katonai kitüntetésait a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában helyeztem letétbe.

gyar légiónak, az amerikai hadseregben pedig tüzérezredes-ségig vitte.

Dolezich Károly, főhadnagy, a 9-ik ohiói gyalogezredben.

Esti Vilmos, főhadnagy, a 26-ik ohiói gyalogezredben.

Figyelmessy Fülöp, Kossuth Lajos egykori bizalmasa, aki nem — mint a többiek — az önkéntes hadseregbe, hanem a rendes hadseregbe volt kinevezve mint lovassági ezredes.¹

Fornet Cornél, honvédőrnagy, a 21-ik newjerseyi gyalogezred ezredese.

Gyulai Gaál Sándor, honvédhadnagy. Résztvett az 1863-i lengyel felkelésben. Az 1-ső floridai lovasezred kapitánya.

Gálffy Gállik Endre, honvédtiszt, őrnagy az 58-ik ohiói gyalogezredben.

Gerster Antal, honvédfőhadnagy, mérnökkari kapitány, Frémont, Rosecranz és Grant tábornokok alatt.

Haraszthy Géza, őrnagy a 18-ik newyorki gyalogezredben.

Kapus Vilmos, főhadnagy a Washington territórium gyalogságánál.

Kormány György, a 6-ik ohiói gyalogezred hadnagya.

Korponay Gábor, honvédtiszt, a 28-ik pennsylvániai gyalogezred ezredese.

Kovács István, honvédőrnagy, az 54-ik newyorki gyalogezred századosa.

Menyhárt József (vagy János), százados a 45-ik newyorki gyalogezredben.

Mészáros Imre honvédtiszt, a Frémont-huszárok őrnagya.

Molitor Albert, tüzérfőhadnagy.

Németh József, honvédszázados, a Benton-huszárok ezredese.

Perczel Miklós, volt képviselő és honvédezredes, a 10-ik iowai gyalogezred ezredese.

Petri Károly, őrnagy a 16-ik illinoisi gyalogezredben.

Pokorny Antal, alezredes a 7-ik newyorki gyalogezredben.

Négy Rombauer-testvér, úgymint Róbert (ezredes), Rode-

¹ Figyelmessy emlékiratait özvegye, Haldeman Erzsébet, megírta angolul, de kiadatni már nem tudta, mert férjét nemsokára követte a halálba. A gépírott kézirat egy példánya tulajdonban van. Ezt dr. Kacziány Géza magyarra fordította és saját commentárjaival a *Magyarországban* 1915—16-ban közzétette.

rich (százados), Roland (lovassági kapitány) és Raphael (tüzérőrnagy).

Rózsafi Mátyás komáromi kapituláns, kapitány a west virginiai tüzérségnél.

Ruttkay Béla, Kossuth sógora, őrnagy az 1-ső floridai lovasezredben.

Semsey Károly, honvédhadnagy, a krími háborúban brit kapitány, őrnagy a 45-ik newyorki gyalogezredben.

Sólyom C. Lajos, hadnagy egy newyorki gyalogezredben.¹

Spelletics István kapitány, Spelletics Félix alispán fia, aki hősiességéért a *Fort Donelson hőse* elnevezést kapta.

Szabad Imre, titkár a magyar hadügyminisztériumban, az olaszországi magyar légió tagja, amerikai ezredes.

Szerényi Fülöp (vagy Antal), tüzérhadnagy.

Toplányi Sándor, kapitány a 3-ik színes gyalogezredben.

Vándor József honvédszázados, a 7-ik wisconsini gyalogezred ezredese.

Zimándy P. A., hadnagy a 4-ik színes gyalogezredben.

Négy Zsulavszky, úgymint Emil (főhadnagy), Kázmér (főhadnagy), László (ezredes, dandárparancsnok) és Zsigmond (hadnagy, aki a háború elején betegség következtében meghalt).

A katonai orvosok közül fölemlítendőek: Simig Bernát, Tauszky Rudolf, különösen azonban a pozsonyi születésű Bettelheim Bernát. Ez utóbbi a keresztény vallásra térve át, orvos-missionáriussá lett és mint ilyen Japán egyik déli szigetén, a Ryu-Kyu szigeten, kilenc évig működött mint orvos és hittérítő. Amikor Perry amerikai tengernagy 1853-ban megnyitotta az érintkezést Japánnal, Bettelheim segítségére volt a szerződés megkötésében és vele a következő évben átutazott Amerikába. A polgárháborúban mint táborigorvos teljesített szolgálatot. Az 1870-ben meghalt kiváló embernek Ryu-Kyu szigeten 1926-ban szobrot állítottak.²

¹ Lásd cikkemet a *Budapesti Hírlap* 1914 április 8-i számában: *Sólyom C. Lajos Emléke, 1836—1913*.

² Az *Osaka-Mainichi-Sinbun* 1926 május 1-i száma alapján közli Imaoka Dsuichiro a budapesti *Magyarság* 1926 június 29-i számában.

Főbb vonásaikban ecsetelve ezek azok a szolgálatok, amelyeket a magyarok Amerikának az Unió megmaradásáért folytatott óriási háborújában tettek, hogy meghálálják azt a rokonszenvet, amelyben szülőhazájuk Amerika részéről legnagyobb szorultsága idejében részesült. Ezeknek a katonáknak egy része az 1867-i kiagyezés után visszatért szülőhazájába, másik része azonban Amerikában maradt, s ott a polgári életben is hasznos tagjai lettek az amerikai társadalomnak.

